

RAZPRAVE

Neva Makuc

Historiografsko delo *Commentariorum Aquileiensium libri octo* Giovannija Candida (ok. 1450–1528) in slovenska zgodovina

UDK 930.1(459.36:497.4)»14/15«

MAKUC Neva, univ. dipl. italijanistka in zgodovinarica, asistentka, mlada raziskovalka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Raziskovalna postaja v Novi Gorici, SI-5000 Nova Gorica, Delpinova 12.

Historiografsko delo *Commentariorum Aquileiensium libri octo* Giovannija Candida (ok. 1450–1528) in slovenska zgodovina
Zgodovinski časopis, Ljubljana 62/2008 (137), št. 1–2, str. 5–27, cit. 130

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., It.)

Leta 1521 je bilo objavljeno zgodovinopisno delo *Commentariorum Aquileiensium libri octo* videmskega notarja Giovannija Candida (ok. 1420–1528), katero podaja zgodovino furlanskega območja od antičnega do sodobnega časa. Delo posreduje precej geografskih podatkov, vezanih na slovenski prostor. Prispevek pa se osredotoča tudi na Candidov pogled na Slovane. Zgodovinopisec omenja posamezne dogodke, povezane z zgodnjerednjeveško zgodovino Slovanov in indirektno povzete po delu *Historia Langobardorum* Pavla Diakona, ter tudi sočasno slovansko prebivalstvo, a tako Slovanom kot tudi drugim sočasnim jezikovnim in etničnim skupinam posveča malo pozornosti. To je odsev časa, ko se prebivalstvo ni delilo na osnovi etnične pripadnosti, temveč družbene, religiozne, teritorialne itd. Do izraza pride tudi Candidovo biološko dojemanje etničnih skupin, ki naj bi bile podvržene kontinuiranemu razvoju.

Avtorski izvleček

UDC 930.1(459.36:497.4)»14/15«

MAKUC Neva, B.A. in History and Italian language, Assistant, Young researcher, Milko Kos Historical Institute, Raziskovalna postaja v Novi Gorici, SI-5000 Nova Gorica, Delpinova 12.

Giovanni Candido's Historiographic Work *Commentariorum Aquileiensium libri octo* and Slovene History

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 62/2008 (137), No. 1–2, pp. 5–27, notes 130

Language: Sn. (En., Sn., It.)

In 1521, Udine's notary Giovanni Candido (approx. 1420–1528) published *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, a historic work on the history of Friuli since antiquity. It contains a number of geographical data pertaining to the area that roughly corresponds to present-day Slovenia. The focus of this article is mainly on Candido's perception of different peoples, particularly the Slavs. Candido's mentions of events connected with the early medieval history of the Slavs had been indirectly taken from *Historia Langobardorum* by Paul the Deacon. Although Candido did mention the Slavs, he did so only briefly, and paid equally little attention to other peoples. Since in that period people had not yet been classified by their ethnic origin but rather by their social, religious, territorial, and other affiliations this is merely a reflection of the times. Candido's work exhibits his biologically determined perception of ethnic groups that, according to him, were subjected to continuous development.

Author's Abstract

Historiografsko delo Giovannija Candida (ok. 1450–1528) *Commentariorum Aquileiensium libri octo* predstavlja eno prvih del furlanskega deželnege zgodovinopisja. Sledila so mu številna druga tovrstna dela, na primer dela Antonia Nicolettija, Fabia Quintiliana Ermacore, Jacopa Valvasoneja, Enrica Palladija itd. Prispevek se osredotoča na Candidovo delo, zlasti na določene elemente, ki razkrivajo avtorjev pogled na slovansko prebivalstvo in na današnje slovensko ozemlje. Bežno bo upoštevan tudi njegov pogled na nekatere druge etnične skupine, na primer na razna t.i. barbarska ljudstva, na Turke itd. Slika, ki se nam na ta način zariše, je meglena, saj Candido, otrok svojega časa, posreduje v prvi vrsti podatke politične in vojaške

narave. Humanistični avtorji, ki so stremeli po 'uglednih' temah, se pač niso posebno zanimali za posamezne etnične ali jezikovne skupine. Izjemo predstavljajo morda le antične in zgodnjerednjeveške skupine, ki so s svojimi premiki močno posegle v zgodovino tega območja, in sočasni Turki, ki so s svojimi osvajanji Candidu in njegovim sodobnikom pognali strah v kosti. Nekoliko bogatejši pa so geografski podatki, ki nam jih posreduje delo. Le-ti so dragoceni, saj lahko posredno razkrijejo avtorjev pogled na preteklost neke dežele.

1. Giovanni Candido in njegov čas

Čas, v katerem je Candido živel in deloval, je pustil vidno sled v njegovem zgodovinopisnem delu. V prvi vrsti imamo s tem v mislih takratne zapletene furlanske politične in družbene razmere, prežete s sovraštvom in maščevalnostjo. Čas 15. in 16. stoletja se je namreč zapisal v zgodovino te dežele kot obdobje globokega sovraštva med pripadniki dveh frakcij, med zamberlani in strumieri. Prva – pod vodstvom zelo vplivnega plemiča Antonija Savorgnana – je bila probeneška in je zagovarjala interese videmskega meščanstva in kmečkega prebivalstva, medtem ko je druga – pod vodstvom družine della Torre – bilo prohabsburška in ji je pripadala večina fevdalnega plemstva. 27. februarja leta 1511 je to ostro nasprotje preraslo v krvavi obračun. Izkoriščanje fevdalcev, pomanjkanje, turški vpadi, kuga in prva habsburško-beneška vojna so povzročili izbruh ljudskega besa.¹ Kmečko prebivalstvo in revno videmsko meščanstvo je opleni in požgalo nekatere palače in gradove fevdalnega in mestnega plemstva ter brutalno ubilo veliko plemičev. Upor se je razširil na podeželje, kjer so bili uničeni in oplenjani številni gradovi in palače. Šele čez nekaj dni je beneška oblast z vojsko vzpostavila red in mir. Že pred tem je prišlo do posameznih uporov, a dogajanje leta 1511, ki je bilo označeno kot *največji ljudski upor v renesančni Italiji*,² je globoko pretreslo celotno furlansko družbo in sprožilo celo vrsto krvavih obračunavanj, ki so se nato vlekla več kot pol stoletja. Omenjene razmere je Giovanni Candido, ki se je rodil v Vidmu okrog leta 1450, doživljal v prvi osebi ter o njih zapustil spomin tudi v svojem zgodovinopisnem delu. Njegova hiša je bila oplunjena, Candido si je življenje rešil tako, da je preoblečen zbežal po strehah do cerkvenega zvonika in tam ostal do 1. marca. Tega pripetljaja se je Candido očitno sramoval, saj ga je v svojem delu zmolčal.³ Podobno kot dela drugih sodobnih zgodovinopiscev, ki so pripadali frakciji strumierov (npr. Gregorio Amaseo, Antonio Belloni (Bellone), Giovanni Battista di Cergneu), je tudi Candidovo delo nastalo pod občutnim vplivom avtorjevih političnih idej; delo posreduje namreč tipično strumierovski pogled na upor. Krivda za ljudski bes je pripisana zgolj ščuvanju Antonia Savorgnana in ljudski želji po ropanju. Candido se ne pogloblja v družbene in ekonomske vzroke, ki so bili dejansko v ozadju nezadovoljstva. Poleg tega je pogled na nižje sloje zaznamovan z vzvišenim plemiškim preziranjem. Candidovo delo predstavlja vir ne le za leto 1511, temveč tudi za naslednje več kot petdesetletno obdobje, zaznamovano z maščevanjem in krvno osveti. Duh časa je posredoval na primer v odlomku, v katerem pripoveduje, da je njegov brat Francesco (zaradi maščevanja) ubil sina Antonija Savorgnana, Nicolo.⁴

Na tem mestu poglejmo nekaj biografskih podatkov obravnavanega zgodovinopisca. Kot je bilo že omenjeno, se je rodil v Vidmu okrog leta 1450 kot član premožne plemiške rodbine

¹ Vzroke, ki so prevedli do upora, obravnava odlično delo: Furio Bianco, *La crudel zobia grassa. Rivolte contadine e faide nobiliari in Friuli tra '400 e '500*, Udine 2004.

² Furio, *La crudel zobia grassa*, 44 (prevedla Neva Makuc).

³ Giuseppe Liruti, *Notizie delle vite ed opere scritte da' letterati del Friuli*, Bologna 1971 (ponatis po: Venezia 1762, vol. II., 219).

⁴ Giovanni Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, Venetiis 1521, VIII. knj.

ter se šolal najprej v rojstnem mestu⁵ in nato v Padovi, kjer je študiral pravo. Leta 1475 se je vrnil v Furlanijo in začel opravljati svoj poklic. Politično se ni le opredelil za stranko strumierov, temveč je postal, kot je razvidno že iz njegovega in drugih sodobnih historiografskih del, celo eden izmed njenih vodij. Candido se je po uporabi leta 1511 za nekaj časa zatekel v Čedad, kjer je prišel v stik s čedajskim zgodovinarjem Niccolo Canussijem, avtorjem dela *De restitutione patriae*, ki posreduje ne le zgodovino Čedada, temveč tudi Furlanije. Nekaj let kasneje je sestavil deželno zgodovino *Commentariorum Aquileiensium libri octo*.⁶ Poročil se je s pripadnico družine della Torre iz Portogruara, njegova življenjska pot pa se je zaključila v Vidmu 20. julija 1528.⁷

2. *Commentariorum Aquileiensium libri octo* in sočasni italijanski prevod tega dela

Candido je veliko truda vložil v sestavo spisa, ki posreduje zgodovino Furlanije od antike do sodobnosti, natančneje do leta 1518. Delo je nastalo na podlagi gradiva, ki ga je zbral sam, ter podatkov, ki so mu jih posredovali prijatelji Antonio Belloni, Jacopo di Porcia, Pietro Passerino in verjetno še drugi. Ko je bilo delo spisano, pa Candido z njim ni bil zadovoljen, motil ga je zlasti jezik oziroma preveč notarska in premalo klasična latinščina. Zaradi tega so Giambattista Egnazio, Gregorio Amaseo ter Antonio Belloni – zlasti slednji ga je ves čas vneto spodbujal k objavi dela – spis jezikovno nekoliko predelali. Amaseo pa je posegel tudi v vsebino dela. Candido ni upošteval nekaterih Amasejevih insertov (npr. slavospevi njegovim prednikom), lahko pa se le ugiba, koliko drugih Amasejevih insertov je ostalo v spisu. Pomoč, katere je bil deležen s strani omenjenih učenjakov, je poznana na podlagi Bellonijeve in Porcijeve korespondence. Nekatera pisma je v 18. stoletju v svoji rokopisni zbirki hranil Giuseppe Liruti in odlomke le-teh je tudi objavil.⁸

15. julija 1521 je bilo v Benetkah končno natisnjeno delo *Commentariorum Aquileiensium libri octo*. Odpre se s posvetilnim pismom kardinalu Domenicu Grimaniju ter njegovim odgovorom (Ceneda, 13. aprila 1520), zaključí pa z epistolo Jacopa di Porcie, epistolo Gregoria Amasea iz leta 1519 in pesnitvijo Francesca Porzia. Delo je vzbudilo precej zanimanja, pa tudi negotovanja. Candido ni omenil pomoči, katere je bil deležen, kar je precej prizadelo zlasti Amasea.⁹ Nekateri plemiči so se odzvali z negotovanjem, ker so razočarano ugotovili, da delo ne posveča nikakršne pozornosti uglednim družinam. Nekateri so delo ocenjevali za plagiat in avtorju očitali pomanjkanje kritičnega duha (npr. Gregorio Amaseo, Jacopo Valvasone), drugi pa so ga hvalili (npr. Antonio Belloni, Germano Vecchi, Jacopo di Porcia).¹⁰ Kar se tiče današnjega gledišča, je pomen tega dela stvarno ocenil Giuseppe Trebbi, ki je zapisal, da se je

⁵ V Vidmu je tedaj poučeval zelo cenjeni učenjak in zgodovinar Marc'Antonio Sabellico, katerega zgodovinsko delo je vplivalo tudi na Candida.

⁶ Dizionario biografico universale (Firenze 1840) najverjetneje napačno navaja Candida kot avtorja neobjavljene delo *De origine regum Galliae*.

⁷ Liruti, *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli*, vol. II., 218–225. Giuseppe Marchetti, *Il Friuli – uomini e tempi*, [S.l.] 1979, 3. izd., vol. I., 207–210.

⁸ Liruti, *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli*, vol. II., 218–225.

⁹ Liruti, *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli*, vol. II., 223. Francesco Fattorello, *La cultura del Friuli nel Rinascimento. Parte prima*, Udine 1938, 89. Giuseppe Trebbi, *Iacopo di Porcia, feudatario e umanista*, v: Liliana Ferrari (a cura di), *Studi in onore di Giovanni Miccoli*, Trieste 2004, 139–141.

¹⁰ Marchetti, *Il Friuli – uomini e tempi*, I. vol., 209–210. R. Ricciardi, *Candido, Giovanni*, v: *Dizionario biografico degli italiani*, Roma 1974, vol. 17, 783–784. Giovanni Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino durante il Patriarcato di Pagano della Torre e documenti per la storia del Friuli dal 1317 al 1332*, Udine 1844, 12. Giuseppe Vale, *La dimora di Dante in Friuli*, v: *Dante e il Friuli 1321–1921*, Udine 1922, 106.

delo zelo dobro prilagajalo takratni politični potrebi po pacifikaciji furlanskih vodilnih slojev, saj je vsaj za pol stoletja prekinilo historiografsko prerekanje med Vidmom in Čedadom glede tedaj zelo perečega vprašanja, katero izmed mest si zasluži ugled starejšega izvora. Trebbi je zapisal, da zgodovinske raziskave s tem delom niso napredovale niti za en sam korak.¹¹ To gotovo velja za starejša obdobja. Ne gre pa zanemariti dejstva, da je Candido ohranil dragocen spomin na čas, v katerem je živel, in na družbenopolitične pretrese, ki jih je s svojimi sorodniki neposredno doživljal. *Commentariorum Aquileiensivm libri octo* predstavlja namreč pomemben vir za živahno dogajanje na tem območju na koncu 15. in v začetku 16. stoletja.

Leta 1544 je bil v Benetkah objavljen italijanski prevod Candidovega dela. Avtor tega prevoda, ki nosi naslov *Commentarii di Giovan Candido giureconsulto dei fatti d'Aquileia libri otto*, ni znan. Na podlagi izdaje iz leta 1926 so nekateri pisци (npr. Francesco di Manzano) kot prevajalca označevali tiskarja Michela Tramezzinija. Leta 1722 je bilo Candidovo delo objavljeno v Greviusovi zbirki virov *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae* (Leiden 1722) ter leta 1740 v Rimu.¹² Nekateri odlomki so bili objavljeni tudi v delu *Nozze Blum-Levi. Commentarii dei fatti di Aquileia* (Udine 1884). Italijanski prevod pa je izšel še v Pradamanu leta 1926 ter kot ponatis še v Bologni leta 1969. Žal ne obstaja kritična izdaja tega dela. Sodoben italijanski prevod dokaj dosledno sledi originalu, čeprav je opaziti tudi nekaj drobnih odstopanj od vsebine originala in v določenih primerih spreminjanje določenih imen. Nanizamo lahko nekaj primerov. Candido je patriarha Bertolda Andeškega (1218–1251) opisal kot sina moravskega vojvode in brata ogrske kraljice (*ducis Moraviae filius, et reginae panononis frater*).¹³ V sodobnem italijanskem prevodu pa je patriarh opisan kot brat 'panonskega', torej ogrskega kralja (*fratello del Re di Pannonia*). Glede imen lahko kot primer navedemo prevajalčevo pogosto uporabo izraza *Francia* v primerih, ko Candido uporablja ime *Galia*;¹⁴ in to kljub temu, da je odlomek umeščen v kontekst antičnega in karolinškega obdobja (npr. Karel Veliki je označen kot kralj Francije, *Re di Francia*). Pri prevodu lahko raba besede *Austria* povzroča zmedo, saj označuje tako deželo kakor tudi mesto Čedad. Ugotovitev pomena, ki ga je želel sporočiti avtor, pogosto omogoča le kontekst, v nekaterih primerih še to ne. V latinskem izvirniku pa sta ti dve stvarnosti označeni z drugačnimi izrazi, in sicer Avstrija z besedo *Austria*, in mesto Čedad z izrazom *ciuitas Austriae*. Poleg tega, na primer, prevajalec Candidovo Hispanijo (*Hispania*) spremeni v Španijo (*Spagna*) tudi v primeru, ko se ta pojavi v kontekstu frankovskega obdobja. V zvezi z razgibanimi političnimi boji 14. stoletja se omenja tudi Epir (*in Epyro*), ki se v prevodu spremeni v Albanijo (*Albania*).¹⁵ Prevajalec se je očitno čutil dolžan prilagajati krajevna imena sodobnim poimenovanjem. Kot bo razvidno v nadaljevanju, pa je za Candida značilna prav nasprotna težnja, saj je za razne kraje in etnične skupine večinoma izbral čim starejša poimenovanja.

Pripoved kronološko sledi zaporedju oglejskih patriarhov ter za zgodnejša obdobja vzporedno tudi vladanju posvetnih vladarjev (rimskih in bizantinskih cesarjev ter forojulskih vojvod). Datiranje se ozira na leta vladanja posameznih patriarhov, medtem ko je datiranje po Kristusovem rojstvu zelo redko uporabljeno. Vsebina se deli na osem knjig. Prva knjiga opisuje naravna bogastva dežele, gradove in pomembnejše naselbine ter podaja zgodovino dežele od ustanovitve Akvileje do Kristusovega rojstva. Druga knjiga se nanaša na obdobje

¹¹ Trebbi, Jacopo di Porcia, feudatario e umanista, 140–141.

¹² Ricciardi, Candido, Giovanni, 783.

¹³ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, V. knj.

¹⁴ Prebivalce tega območja Candido imenuje *Galli* in *Franci*. Glede imena *Galia* lahko še dodamo, da ga uporablja tako v kontekstu antičnega kot tudi poznosrednjeveškega časa (npr. naziv *Gallorum regis Philippi* se nanaša na francoskega kralja Filipa (Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, VI. knj.)).

¹⁵ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, VII. knj.

pred prihodom Gotov v Italijo, tretja knjiga pa na hunski pohod, gotsko in langobardsko vladavino ter avarski vdor. Četrta knjiga obravnava čas od Karla Velikega do leta 1001, peta pa se preko dogajanja v času posameznih patriarhov zaključi z letom 1298. Šesta knjiga vsebuje dogodke, ki so se zvrstili med vladanjem patriarha Pietra Gere in Pagana della Torreja, torej dogodke, vezane na kratko obdobje od konca 13. stoletja do tridesetih let 14. stoletja, in se zaključi z obsežnim odlomkom, posvečenim potovanju frančiškana Odorika Pordenonskega v vzhodno Azijo. Sedma knjiga se začne z obdobjem patriarha Bertranda iz Saint Geniesa in seže do prehoda Furlanije pod beneško oblast leta 1420. Zadnja, osma knjiga opisuje obdobje beneške oblasti do leta 1518.

Candido je menil, da je zgodovinski razvoj odvisen od božje volje, kar je večkrat tudi vdano izrazil. Velikokrat je razglabljal o spremenljivi sreči, ki jo usmerja božja volja. Zapisal je, da je glavni kriterij njegovega pisanja resnica (*ueritas*), ki naj bo podana z enostavnimi besedami in jedrnato.¹⁶ To pa se mu v skladu s časom, v katerem je živel, ni zdelo prav nič v navzkrižju z navajanjem množice legend, govoric, čudežev in tudi prerokb. Pri tem lahko omenimo, da je v skladu z nekoč razširjeno legendo kot ustanovitelja in prvega patriarha akvilejske cerkve označil evangelista Marka. Prvo poročilo o bivanju svetega Marka v Akvileji pa je mogoče zaslediti šele v spisu *Historia Langobardorum* Pavla Diakona, ki je bil spisan šele proti koncu 8. stoletja. Legenda o tem naj bi izvirala iz 6. ali 7. stoletja, torej iz obdobja t.i. spora o treh poglavjih, ko je akvilejska cerkev za branjenje svojih pozicij potrebovala ugled, ki bi ji ga prinesel apostolski izvor.¹⁷ Kljub temu pa ni nekritično prevzemal legend, saj je zavrgel tiste, ki so se mu zdele brez vsakršne osnove. Neredka so tudi moralna razmišljanja, pogosto verske narave. V enem odlomku Candido povzdiguje dobrotljivost patriarha Nicola Luksemburškega (1350–1358) in kritizira ravnanje sodobnih knezov, ki ne le da ljudem ne pomagajo iz revščine, temveč jih vanjo celo potiskajo.¹⁸ Ni jasno, na koga leti ta kritika, jasno pa je, da gre le za golo retoriko, saj je potrebno upoštevati dejstvo, da je zgodovinar bil ne le pripadnik stranke strumierov, temveč celo eden izmed njenih vodij, kar pomeni, da je zagovarjal interese plemstva, ki so bili v nasprotju z interesi meščanskega in vedno bolj ububožanega in izkoriščenega kmečkega sloja. Plemiška vzvišenost napram šibkejšim slojem je razvidna iz dolgega odlomka, posvečenega uporju leta 1511, saj je upornim kmetom namenjenih nekaj zaničljivih opazk.

Candido v določenih primerih omeni, od kod prevzema določene podatke, in sicer tako iz antičnih in srednjeveških kot sočasnih virov oz. literature, na primer iz Biblije, Herodota, Strabona, Marciala, Plinija Starejšega, Polibija, Klavdijana, Pomponij Mela, Katona Starejšega, Livija, Lukana, Vitruvija, Apijana, sv. Avguštinu, Einhardovega življenjepisa Karla Velikega, Pavla Diakona, iz raznih mestnih analov (npr. florentinskih, beneških itd.), zapiskov Odorika Pordenonskega o svojem potovanju, Platinovega dela *De vitis Pontificum Romanorum*, spisa *De restitutione patriae* Niccola Canussia, Eneja Silvija Piccolominija itd. Candido rad tudi dobesedno citira nekatere dokumente, na primer pismo patriarha Bertranda iz Saint Geniesa akvilejskemu dekanu Guglielmu, besedilo kopije nekega privilegija Karla Velikega itd. Pogosto pride do izraza humanistično stremljenje po čim lepši latinščini, na primer prav pri omenjenem privilegiju Candido poudari, da navaja besedilo kopije privilegija Karla Velikega, čeprav je le-to 'barbarsko' napisano.¹⁹ V peti knjigi je celo razložil, da se je izognil citiranju

¹⁶ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, VIII. knj.

¹⁷ Pio Paschini, *Storia del Friuli*, Tavagnacco (Udine) 2003, 28–32.

¹⁸ *Non sic principes plerique nostri temporis faciunt, qui etiam in minimis exactissimam exigentes rationem fideles ad assem trutinant, Nec solum e paupertate educunt, Sed in eam magis imergunt* (Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, VII. knj.).

¹⁹ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, IV. knj.

epitafa patriarha Vodolrika II. (1161–1182), ker je neknjižno napisan. Pri tem pa je dodal, da je potrebno odpustiti tistemu obdobju to pomanjkljivost, saj so pogosti pohodi barbarov oziroma njihovo dolgotrajno bivanje v Italiji, skoraj izbrisali čisto latinsko izražanje.²⁰

3. Geografske predstave in izbira krajevnih imen

Zgodovina in geografija sta tesno povezani. Odraz tega je tudi samo Candidovo delo, kjer se neprestano prepletajo geografski in zgodovinski podatki. Candido se ni imel namena neposredno ukvarjati z geografijo, a le-ta je vseskozi prisotna v njegovem delu. Že izbira nekaterih krajevnih imen odraža njegov ne le geografski, temveč tudi zgodovinski pogled na določena območja. Zato se je smiselno zaustaviti pri njegovem pojmovanju domače in nekaterih sosednjih dežel. Furlanijo, svojo domačo deželo, imenuje *Patria, Foriulium, Foroiuliensis regio, Aquileiensis respublica*. V izvorniku seveda ne srečamo imena *Friuli* (Furlanija),²¹ katerega pa namesto Candidovega antičnega izraza *Foriulii* uporablja sodobni italijanski prevajalec. Prva knjiga se začne s predstavitev obravnavane dežele in Candido razloži, da je dežela Karnov (*Carnorum Regio*), kateri naj bi bila na čelu Akvileja, najprej nosila ime *Aquileiensis*, kasneje pa *foriulium*. Sodobni prebivalci območja severno od Gumina (*Hemona*) naj bi še vedno nosili karnijsko ime (*nomen Carnicum*).²² Orisane so, vsaj na grobo, tudi meje obravnavane pokrajine. Le-ta je označena kot zadnji predel Italije, ki meji na Istro, t.i. Japidske gore (torej hribovit svet vzhodno od furlanske nižine), Alpe in Jadransko morje.²³ Vzrok, da je Candido tako zelo na grobo orisal ozemlje Furlanije najverjetneje izvira iz dejstva, da je spis nastal v obdobju, ko je vprašanje beneško-habsburške meje bilo še odprto. Mejno vprašanje je bilo urejeno, ne pa dokončno rešeno, z mirovnim sporazumom v Wormsu 3. maja 1521, torej tri mesece preden je bilo Candidovo delo natisnjeno, a delo je bilo spisano že prej, natančneje med letom 1518, do koder seže pripoved, in letom 1520 (glede na spremna pisma).

Krenimo malo s poti in se zaustavimo pri avtorjevemu odnosu do domače dežele. Čeprav je bila v začetku 16. stoletja beneška oblast že dobro zasidrana na furlanskem ozemlju, se je ohranila globoka zavest o obstoju Furlanije kot zaključene in povezane celote, pa čeprav v okviru Beneške republike. Candido je domovino enačil s Furlanijo oziroma t.i. Patrio, ne z Beneško republiko, v okvir katere je že stoletje sodilo tudi furlansko ozemlje. V Candidovih besedah je zaznati izraziti občutek za enotnost in povezanost furlanske zemlje ter tudi občutek pripadnost tega območja in prebivalstva k italijanskemu svetu. V 16. stoletju, se je Furlanija po stoletjih izoliranosti in prevlade nemške kulture dokončno povrnila v italijansko kulturno orbito.²⁴ V tretji knjigi je v zvezi z langobardskim prihodom v Italijo izraženo Candidovo dojemanje sodobnih etničnih razmer. Prebivalstvo te dežele je dojemal kot zaključeno skupino, ki jo imenuje *natio foroiuliensis* oziroma *Foroiulienses*. To ime uporablja tako za antični in srednjeveški čas kakor tudi za začetek novega veka. Z njim označuje prebivalstvo

²⁰ *Sed ignoscendum est illi aetati: Crebrae enim barbarorum incursiones, immo longae in Italia permansio inuecta barbarie latinitatem pene sustulerant; ut superius etiam deploratum est* (Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, V. knj.).

²¹ V prevodu se enkrat pojavi tudi oblika *Frioli*, a gre gotovo za lapsus.

²² Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, I. knj.

²³ *Italiae extrema pars ab ortu Istriam et lapideos montes: a septentrione, et occasu Vindelicas et Noricas alpes spectat: A meridie mari Adriatico: alluitur: unde molliter per plana incolles montesque assurgit: quibus instar Theatri ueluti muro uallata uiam a Sontio amme Taruisium tendentem in primis explicat: Caetera alpes obstruunt: ut non facile nisi portubus, aut uallibus: aut sublimioribus montium uerticibus aditus pateat* (Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, I. knj.).

²⁴ Fulvio Salimbeni, Giuseppe Francescato, *Storia, lingua e società in Friuli*, Udine 1976, 97–100, 148.

določene upravno-politične enote. Zavedal se je, da temelji na asimilaciji različnih etničnih oziroma jezikovnih skupin. Uporabljala naj bi se različna in številna narečja (*idioma*), ki naj bi služila za sporazumevanje v latinskem (romanskem), francoskem, španskem, slovanskem in nemškem jeziku. Pri tem pa se mu je zdelo potrebno izpostaviti, da se niso spremenili italjski običaji in 'disciplina', saj je v prijaznem okolju izginila barbarska napadalnost.²⁵ Pri tem pa ne namiguje na kako določeno ljudstvo, temveč na t.i. barbarska ljudstva na splošno. Odnos do domače Furlanije se odraža tudi v pogledu na Benetke, torej na silo, ki si je podvrgla kneževino oglejskega patriarha in nato domače plemstvo – zaradi svoje fevdalne narave močno različno od trgovsko izurjenega in s praktičnim duhom prežetega beneškega plemstva – povsem odrinila od političnega odločanja. V zadnjem delu sedme knjige, ki je posvečen prehodu kneževine patriarha pod beneško oblast leta 1420, so opisana posamezna vojaška dejanja, ki se v glavnem skladajo z današnjim predstavami.²⁶ Na tem mestu je odsoten kakršenkoli Candidov subjektiven komentar na prehod pod oblast neke zunanje sile, na začetku osme knjige pa avtor slavi Benetke, njena osvajanja, plemeniti izvor ter predanost krščanstvu. Neštetokrat naj bi premagala Ilire, Pisance, Genovežane, Turke itd. Nobena druga državna tvorba naj se ne bi v tolikšni meri približala rimski veličini kot prav beneška. Če bi se bolj posvetile morju in manj celini, bi lahko ne le odrinile Turke, ampak bi lahko osvojile skoraj ves svet. Za temi besedami pa se že skriva obžalovanje nad tem, da je beneška politika v določenem obdobju usmerila svoje ekspanzionistične težnje k celini ter si podredila Furlanijo in nekatere druge dežele. Ne gre pozabiti pomembnega dejstva, in sicer, da je Candido pripadal prohabsburški stranki strumierov. Tudi zgolj kot furlanski plemič se gotovo ni sprijaznil z dejstvom, da so Benetke odrinile njegov razred na stranski tir. Njegove slavlne besede na račun Benetk je potrebno razumeti kot golo retoriko, ki se ne sklada z njegovo politično usmeritvijo in njegovo deželno zavestjo. Pomenljivo je namreč tudi dejstvo, da Candido v delu kar trikrat poudari, da nastanek Benetk temelji na propadu Akvileje; akvilejski, torej forojulski (furlanski), plemiči naj bi se zatekli na tamkajšnje območje.²⁷ Ponavljanje pa sploh ni značilnost njegovega pisanja, kar dokazuje, kako mu je bilo pri srcu izpostavljanje furlanske vloge v beneški zgodovini. Podobno je že Carlo Guido Mor domneval, da se v delih furlanskih historiografov beneškega obdobja skriva protibeneška polemika, pa čeprav ni eksplicitno izražena, saj se nihče ni drznil odkrito zoperstaviti beneški oblasti.²⁸

Zaradi geografske lege je Furlanija bila pogosto žrtev barbarskih vdorov. Candido se zaustavi tudi pri tem in opiše posamezne poti, po katerih naj bi barbari vdrli v Italijo: *Viae, quibusiter Barbaris in Italiam patet : Veruca montisfalconis²⁹ ex Istris : Noritia longe latissima ex Liburnis, Tauriscis, et Noricis : Tulminia ex Iapidia : Clusia³⁰ ex forouibio : Villaccum*

²⁵ (...), [forojulski vojvoda Gisulf] *in exercitu diuersarum gentium ut foriumulium incolerent selegit : Quo fit ut non mirum uideatur si natio foroiuliensis tot hominum generibus adaucta uarium ac multiplex habeat idioma; Latino Gallico Hispano; Illyrico ac Germanico deseruiens : Sermo quidem grauis; ad consequendas et proferendas alias linguas ob peculiare accentus ualde accommodas : Immutatum aliquantum uides a romano foroiuliense idioma tot Barbaris immixtum; Non tamen ideo censeas inuersos mores; disciplinamque illam Italicam immutatam : Ad clauentiam enim accolarum ingenia omnis illa, cum qua uenerant, mansuefacta est feritas : Et sicut in frugibus pecudibusque non tantum semina ad seruandam indolem ualent; quantum terrae proprietates coelique sub quo aluntur, mutat; ita miti coelo mutata est illa gentium ferocitas* (Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.).

²⁶ Od Candidovega opisa omenjene vojne se povsem razlikuje tisti, ki ga je podal čedajski zgodovinopisec Niccolò Canussio v svojem delu *De restitutione patriae* (Udine 1990). Slednji je namreč vojno, ki jo je povzročila želja Benetk po obvladovanju celine, prikazal zelo izkrivljeno, in sicer kot prizadevanje Benetk za zaščito Čedad.

²⁷ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III., IV., VII. knj.

²⁸ Carlo Guido Mor, *Uno sguardo alla storia della storiografia friulana*, v: *Sot la nape* 24/1972, št. 3, 18.

²⁹ Tržič.

³⁰ Chiusaforte v dolini reke Bele.

*uocant, et ex Carnunto : montis Crucis*³¹ a Iulio Caesare accessibilis uia facta, (...) *Hae omnes praeter Noriciam, qua Barbarorum ingentes copiae magno nostro malo super irrupere, parua manu custodiuntur.*³² Pri tem lahko omenimo, kako je nekatera imena razrešil sodobni prevajalec. Candidova *Tulminia*, torej reka Tolminka, je bila spremenjena v reko *Fulminia*, *Carnuntum* pa v goro (*monte Carnuto*). Zanimivo pa je, da na nekaterih drugih mestih prevajalec z imenom *Carnuto* prevaja Candidovo oznako za Karantanijo oziroma Koroško (*Carnuntum*). V srednjem veku se je z imenom *Mons Carantanus* označevala Šenturška gora (nem. Ulrichsberg), hrib v bližini Gosposvetskega polja in Krnskega gradu, cerkvenega in posvetnega središča Karantanije. Prevajalčeva omemba *monte Carnuto* se najverjetneje navezuje prav na nekdanje karantansko središče oziroma na Šenturško goro ali na Krnski grad in temelji na prevajalčevem izvenbesedilnem znanju, saj v Candidovem originalnem spisu podatkov o kaki gori ali središču ni najti.

Večkrat se v Candidovem spisu omenjajo tudi sosednje dežele. Candido se z oznako *Carnuntum* nanaša ne le na Karantanijo, temveč tudi na poznejšo koroško deželo (celo v kontekstu prve habsburško-beneške vojne). Leta 1269 je bil izvoljen za patriarha Filip Spanheimski, brat koroškega vojvode Ulrika. Pustimo ob strani dejstvo, da je izvoljenega patriarha Candido napačno opisal kot koroškega vojvodo (*Philippus Carnunti dux; Philippus carinthiae dux*);³³ ta podatek je namreč le prevzel po *Chronicon tertium Patriarcharum Aquilejensium, Volcheri, et successorum*.³⁴ Ta omemba izstopa zaradi tega, ker jasno kaže, da je Candido enačil Koroško in Karantanijo, saj se je na območje obračal istočasno tako z imenom *Carinthia* kot, anahronistično, z imenom *Carnuntum*. Prevajalec je ponekod ohranil to dvojnost, in sicer z oznakama *Carinthia* in *Carnuto*. Gre za ustaljeno pojmovanje, podobno so tudi nekateri zgodovinopisci od Michaela Gottharda Christalnika (†1595) do Aquilinus Juliusa Caesarja (†1792) enačili Karantanijo in Koroško.³⁵ Vzrok tega dvojnega poimenovanja pa izvira iz določenega načina dojemanja prostora in časa, ki ne ostro ločuje pretekle in sočasne pojave, in nagnjenja k antikiziranju imen.

Slovensko zgodovinopisje je posvetilo precej pozornosti ustoličevanju koroških vojvod. S tem se je poglobljeno ukvarjal zlasti Bogo Grafenauer, ki je v delu *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev* (Ljubljana 1952) analiziral posamezne vire, ki govorijo o tem nenavadnem obredu. V tej pomembni študiji pa je odsoten dolg odlomek, ki ga je posvetil ustoličevanju Candido.³⁶ Vir mu je predstavljalo delo *De Europa* Eneja Silvija Piccolomini, kasnejšega papeža Pija II. Primerjava s Piccolominijevim odlomkom³⁷ pokaže, da je Candido razen nekaj drobnih izjem le dobesedno prepisal tekst. Poleg tega, da se je Piccolominijev mršavi bik (*bos macer*) spremenil v kravo (*uacca*), velja poudariti, da je Candido očitno čutil potrebo po prilagoditvi nekaterih lastnih imen. Ime goriškega grofa, ki ga je Piccolomini označil kot *Comes Goritiae* oziroma *Goriciae comes*, je spremenil v *Noritianus comes*.³⁸ V Candidovem delu mesto Gorica namreč vedno nastopa pod imenom *Noritia*. Gre za

³¹ Monte Croce Carnico (Plöckenpass) v Karnijskih Alpah, preko katerega je v srednjem veku vodila pot proti Mauthenu.

³² Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, I. knj.

³³ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, V. knj.

³⁴ Vir objavljen v: Bernardo Maria de Rubeis, *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis commentario historico-chronologico-critico illustrata cum appendice*, Argentinae 1740, Appendix, 12.

³⁵ Darja Mihelič, Karantanija v očeh zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja, v: *Zgodovinski časopis* 31/1977, št. 3, 288.

³⁶ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, VII. knj.

³⁷ Prim. objava omenjenega odlomka iz Piccolominijevega dela *De Europa* v: Bogo Grafenauer, *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, Ljubljana 1952, 129–131.

³⁸ Candido v svojem delu ne posveča posebne pozornosti Gorici (*Noritia*) in Goriškim grofom (*Noritiani*, *Noriciani principes*, *Noriciani comites*, *Noritiani principes*), čeprav jih pogosto bežno omenja zlasti s

zamenjavo ustaljenega poimenovanja z antičnim imenom, ki se nanaša na Norejo. To keltsko mesto je v preteklosti pritegnilo pozornost več piscev, ki so ga iskali na najrazličnejših lokacijah. Furlanski zgodovinpisci so ga postavljali na primer v Gorico oziroma na Sv. Katarino (Kekec) nad Novo Gorico (Martin Bavčer, Gian Giacomo D'Ischia, Giuseppe Cipriani), v Venzone (Paolo Fistulario, geograf Cluverio), in drugam.³⁹ Candido je očitno menil, da je prav na tleh sodobne Gorice nekoč stalo to antično mesto. Istega mnenja so bili tudi avtorji nekaterih zemljevidov 16. stoletja; to lahko vidimo na primer na zemljevidu *La vera descriptione del Friuli* iz leta 1553, na katerem je mesto predstavljeno z besedami *Goritia de antiqui Noreia*,⁴⁰ na zemljevidu *Carinthiae Dvcatvs, et Goritiae palatinatvs* Wolfganga Laziusa pa kot *Noreia Goerz*⁴¹ itd. Candido pa je ime Noritia morda prevzel po seznamu *Urbs, Castra, Oppida, et Arces Forojulienses*, saj se toponimi obeh del, razen nekaj drobnih razlik, skladajo.⁴² Pomenljivo pa je dejstvo, da se je sodobnemu italijanskemu prevajalcu zdelo potrebno k prevodu Candidovega dela dodati razlago, da se toponim *Noritia* nanaša na sodobno Gorico (*Prencipi (...) Noritiani, cioè di Goritia*).⁴³ To dokazuje, da identifikacija Gorice in Noreje ni bila splošno poznana, temveč omejena na ozek krog učenjakov, in je zato potrebovala razlago. Candidova priljubljena navada antikiziranja imen mest in dežel je povezana s tedaj priljubljeno prakso, da so kraje imenovali s čim starejšimi imeni, da bi na ta način podčrtali njihovo starost in s tem povečali njihov ugled. Tako je na primer sodobnik Niccolò Canussio tako za antično kot za sodobno obdobje pri poimenovanju Čedadu uporabljal antično ime *Iulium* (zelo redko *Civitatum*).⁴⁴ Sabellico pa je Videm, ki naj bi ga po njegovem mnenju ustanovili sami Huni, imenoval celo *Hunnium*.⁴⁵ Candido pa je z uporabo imena Noreja želel Gorico počastiti s slavno preteklostjo in tedaj zelo cenjenim starodavnim izvorom. Vrnimo se k ustoličevanju, natančneje k še dvema razlikama med Candidovim in Piccolominijevim tekstom. Piccolomini se je obrnil na slovanski jezik z besedami *sermone Sclauonico*, Candido pa s podobnim izrazom, in sicer *sermone sclauo*. Candido je ohranil pripombo, da so Korošci Slovani s tem, da je ponovno nekoliko spremenil obliko imena: Piccolominijeve *Carinthiani* in *Sclai* je poimenoval *Carinthii* in *sclai*. Postavlja se vprašanje, če je Candido resnično soglašal s to trditvijo. Nikjer drugje kot na tem mestu ni etnično ali jezikovno opredelil Korošcev. Najverjetneje pa se Candido v to sploh ni pogloblja in ga jezikovni in etnični značaj Korošcev pri opisovanju nenavadnosti obreda sploh ni zanimala, tako da je brez posebnega poglobljanja le prepisal stavek, saj je tudi sam zapisal, da želi s tem odlomkom le razvedriti bralca morda že utrujenega od branja.

Posvetimo se sedaj zemljepisnemu imenu Japidija, ki ga ne le Candido, ampak tudi drugi avtorji pogosto navajajo. Sodobni kartografi so z imenom *Iapidia* označevali različna območja,

poznosrednjeveškimi in zgodnjenovoveškimi fajdami. Ne izpostavlja se niti posebnega položaja goriških grofov v okviru Furlanije in njihovih bojov s patriarhi.

³⁹ Martin Bauzer, *Historia rerum Noricarum et Foroiuliensium*, I. knj., 12., 13. pogl. Giovanni Giacomo D'Ischia, *Historia della principale Contea di Goritia*, Gorizia 1899 (ponatis po: Udine 1684), 3. [Giuseppe] Cipriani, *Saggio sull'antica Noreja, situata non lungi da Gorizia*, Gorizia 1799. Gianrinaldo Carli, *Delle antichità italiane. Parte prima*, Milano 1788, 96–97. Paolo Fistulario, *Della città di Udine*, v: *Monografie friulane offerte a monsignore Zaccaria Bricito*, Udine 1817, 25. Enrico Maionica, *Al lettore*, v: D'Ischia, *Historia della principale Contea di Goritia*, IX.

⁴⁰ Zemljevid je objavljen v: Luciano Lago, *Theatrum Adriae. Dalle Alpi all'Adriatico nella cartografia del passato (secoli X–XVIII)*. Mostra di cartografia antica Museo Provinciale di Storia ed Arte. Gorizia – Borgo Castello 23 giugno – 9 ottobre 1989, Trieste 1989, 94–95.

⁴¹ Zemljevid je objavljen v: Lago, *Theatrum Adriae*, 145.

⁴² *Urbs, Castra, Oppida, et Arces Forojulienses* objavljen v: de Rubeis, *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis*, Appendix, 19.

⁴³ Candido, *Commentarii de i facti d'Aquileia*, I. knj.

⁴⁴ Niccolò Canussio, *De restitutione patriae*, Udine 1990.

⁴⁵ Fattorello, *La cultura del Friuli nel Rinascimento*, 46–47. Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino*, 3–5, 187–192.

Kranjsko,⁴⁶ Istro⁴⁷ ter tudi Kras.⁴⁸ Zgodovinopisci pa so s tem imenom večinoma označevali Kras, pa tudi Kranjsko območje. V Candidovem delu izstopajo pogoste omembe Japidije, a večina teh ne omogoča natančnega razvozlanja njegovega pomena, temveč samo domnevo, da gre za območje vzhodno od Furlanije, ki je poseljeno s slovanskim prebivalstvom. Izjemo pa predstavlja naslednja omemba, ki jasno kaže, da je Candido pod imenom Japidija imel v mislih sodobno Kranjsko, saj jo enači s Karniolo (*Sontius ex alpibus iuxta Iapidiam, eam cranium et Carniolam uocant*).⁴⁹ V italijanskem prostoru je namreč ime Karniola še dandanes ustaljeno za označevanje kranjskega območja. Interesantno pa je, da je tudi prebivalstvo tega prostora, kot bomo videli v nadaljevanju, označeno z antičnim imenom *Iapides*. Japidija se omenja tudi v zvezi z reko Timav. Pri tem je razvidna Candidova predstava o tem, da naj bi Japidija oziroma Kranjska segala do Timava in do hriba Dlete južno od Snežnika. To temelji na njegovi omembi, da naj bi Virgil imenoval to reko *Iapidium*, ker ločuje Japidijo od Akvileje,⁵⁰ ter da naj bi ta vodotok predstavljal antično mejo Italije (*antiquus Italiae terminus*).⁵¹ S tem je Japidija, torej Kranjska, izvzeta iz območja Italije in postavljena v njeno neposredno sosedstvo. Candidov opis toka Timava oziroma glede reke, ki danes nosi v zgornjem toku slovansko ime Reka, v spodnjem pa je ohranilo antično ime (*Timavus*), se uvršča v okvir predstave, – ki temelji na spisih antičnih piscev (npr. Strabonu) in kateri je v grobih potezah pritrdila moderna znanost,⁵² – da reka Reka ponikne v Škocjanskih jamah in se ponovno prikaže v sami bližini morja, v Štivanu, ter se kmalu nato zlije v Jadransko morje: *Timauus ex finibus Iapidiae ortus, qui no/n/ longe fontibus progressus in proximum cuniculum, quasi manu factum praecipitatur, Atq/ue/ ita absorptus diu per subterraneos meatus labitur, haud proculq/ue/ a mari uiuo saxo pluribus fontibus erumpit; continuoque nauigabili fluuiu in mare euoluitur: (...)*.⁵³ V pravkar citiranem odlomku Candido navaja, da naj bi Timav izviral v Japidiji. Pri tem je mišljen vodotok, ki danes nosi ime Reka. Če upoštevamo dejstvo, da ta izvira ob vznožju hriba Dlete, lahko sklepamo, da se prav na tem območju po njegovem mnenju stikata Istra in Japidija oziroma Kranjska. Vzrok tega, da je Candido za eno in isto območje uporabil različna imena najverjetneje leži v tem, da so razni viri, h katerim se je zatekel, uporabljali zanj različna imena (npr. Pavel

⁴⁶ Npr. zemljevid severnega Jadrana neznanega kartografa (Benetke 1593; objavljen v: Luciano Lago, *Imago Adriae. La Patria del Friuli, l'Istria e la Dalmazia nella cartografia antica*, Trieste 1996, 42–43). Območje Kranjske je bilo pogosto označeno tudi z imenom *Cragno* in *Carniola* oz. *Carniolae pars* (npr. zemljevid *Opera de M[esser] Giac[o]mo Castaldi Piamontese Cosmografo in Venetia* iz leta 1566 (objavljen v: Lago, *Theatrum Adriae*, 123) z omembo *Cragno* in zemljevid *Fori Ivlii accvratu descriptio* iz leta 1573 (objavljen v: Lago, *Theatrum Adriae*, 136–137) ter zemljevid *Descrittione del Foro di Givlio. Fori Ivlii, et Histria* iz leta 1596 (objavljen v: Lago, *Theatrum Adriae*, 140) z omembo *Carniolae pars*).

⁴⁷ Npr. zemljevid *Istria olim Iapidia* Giovannija Antonija Maginija iz leta 1620 (objavljen v: Lago, *Theatrum Adriae*, 161).

⁴⁸ Npr. zemljevid Furlanije Giovannija Andreja Vavassorija iz leta 1553 (objavljen v: Lago, *Theatrum Adriae*, 94–95).

⁴⁹ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, I. knj. V tem primeru je italijanski prevajalec ohranil imena omenjenih dežel: *Sontio [sorge] de le Alpi uicino ad Iapidia, e chiamasi Cranio e Carniola*.

⁵⁰ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, I. knj.

⁵¹ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, I. knj.

⁵² Problem toka te reke je zelo zapleten (npr. tudi del vode iz Vipave in Soče se priključi Timavu) in še vedno ne povsem raziskan. Forti, »Problem podzemnega toka Kraške Reke in izvira Timava«. Zgodovina speleoloških raziskav, v: Reka – Timav. Podobe, zgodovina in ekologija kraške reke, Ljubljana 1990, 209–210. Marjeta Šašel Kos, Timava, v: Enciklopedija Slovenije, Ljubljana 1999, 13. zv., 254–255.

⁵³ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, I. knj. Na kuriozen način je opisana jama, kjer voda ponikne, preden se ponovno pojavi v Štivanu; za opisom jame, ki zgleda, kot da bi bila narejena s človeškimi rokami oziroma umetelno (*cuniculum, quasi manu factum*), se namreč skrivajo Škocjanske jame. Ta primerjava je bila tako kot mnogo drugih odlomkov prevzeta iz Sabellicovega dela *De vetustate Aquileiensis patriae* (Marc'Antonio Sabellico, *De vetustate Aquileiensis patriae*, I. knj, v: Marc'Antonio Sabellico, *De vetustate Aquileiensis patriae et carmina*, [Padova] [1482–1483]).

Diakon Carniola, Virgil Iapidia). Candido je tudi zapisal, da so patriarh Bertold Andeški ter njegovi starši prepustili oglejski cerkvi veliko posesti na Koroškem in Kranjskem (*multa bona in Carnunto, et Iapidia*).⁵⁴ Bertold je oglejski cerkvi namreč prepustil svoje posestvo v Slovenj Gradcu in Ložu, njegov brat Henrik pa župnijo Črnomelj in nekaj drugih posestev.⁵⁵ Omenjeni odlomki so le potrditev tega, da je Candido identificiral *Carnuntum* s Koroško in Japidijo s Kranjsko.

Na podlagi Piccolominijevih poročil so opisani turbulentni dogodki, povezani z Otokarjem II. Přemyslom. Pri tem se omenjajo nekatere slovenske dežele, in sicer Istra, Koroška, Slovenska marka (*Marchia Sclauonica*) in Štajerska (*Stiria*). Slednjo pisec enači s provinco Valerijo (*Valeria*). To je povezano s spremembo pomena imena Valerija, saj je v določenem obdobju ime namesto province vzhodno od Blatnega jezera začelo označevati prostor, ki ga nekateri viri označujejo z imenom *Suavia*, oziroma staro provinco Savijo (*Savia*). Ta sprememba je posledica preselitve prebivalcev province Valerije, morda med letoma 401 in 408, na jugozahod Prve Panonije oziroma Savije.⁵⁶ V delu izstopa tudi Candidovo istovetenje Norika s sodobno Bavarsko in Avstrijo (*in Horicum, ubi nunc Baioaria et Austria est*).⁵⁷ Do konca 6. stoletja je ime Norik označevalo današnji južnoavstrijski in vzhodnoslovenski prostor, kasneje pa bavarsko območje.⁵⁸ To je povezano z delom Pavla Diakona, ki je predstavljal enega izmed najpomembnejših Candidovih virov. Čedajski pisec se je namreč na Bavarsko obračal z imenom *Noricorum provincia*, pozneje je to postala ustaljena praksa.⁵⁹

Candidovo zanimanje za daljne kraje se kaže v obsežnem odlomku, ki ga je posvetil opisu potovanja misionarja Odorika Pordenonskega († 1331)⁶⁰ do Kitajske v začetku 14. stoletja. Pozornost je posvečena v prvi vrsti geografskim posebnostim in neobičajnim navadam raznih ljudstev (nekaterim azijskim ljudstvom, npr. Skitom (*Scythas*), pripiše ljudožerstvo). Da bi bralec verjel nenavadnim podatkom, ki jih niza glede daljnih vzhodnih dežel, je Candido poudaril, da se ti skladajo z informacijami, ki jih, na primer, posreduje Marco Polo,⁶¹ kar nakazuje težnjo po preverjanju podatkov. Candido je na koncu dela zapisal, da je obravnaval tuje zadeve le toliko, kolikor je bilo to pomembno za furlansko zgodovino,⁶² a dogajanju občega pomena (npr. bojem na Vzhodu med Turki in Benečani, odkrivanju dežel daljne Azije itd.) je v spisu namenjenega kar nekaj prostora, kar dokazuje širino Candidovega zanimanja. To pa ne velja za današnje slovensko ozemlje, saj se Candido razen nekaterih izjem (npr. omembe ustoličevanja koroških vojvod, Japodov in Japidije itd.) ni posebej zanimal za to območje. Candido omenja tudi nekatera druga mesta današnjega slovenskega ozemlja, na primer Postojno (*Postaema*), Kluže oziroma Bovško sotesko (*Portae Plytinae, Plytinae ualles*), Štivan (*arx divi Ioannis Chersii*), Koper (*Justinopolis*) itd., vendar gre le za bežne omembe. Candido omenja rudnik živega srebra v Idriji,⁶³ pri čemer gre izpostaviti, da je Candido omenjeno območje obravnaval

⁵⁴ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, V. knj.

⁵⁵ Paschini, *Storia del Friuli*, 322, 331.

⁵⁶ Friedrich Lotter et al., *Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375–600)*, Ljubljana 2005, 100–101, 131–132, 220.

⁵⁷ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.

⁵⁸ Peter Štih, *Obisk cesarja Leopolda I. v Gorici leta 1660* in govor jezuita Martina Bavčarja, v: Branko Marušič, Peter Štih (ur.), *Pater Martin Bavčer: ob štiristoletnici rojstva*, Nova Gorica, Ljubljana 1995, 34. Ernst Klebel, *Das Fortleben des Namens „Noricum“ im Mittelalter*, v: *Carinthia I* 146/1956, 3. in 4. zv., 481.

⁵⁹ Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*, Maribor 1988, 139.

⁶⁰ Življenjepis sv. Odorika v: *Leto svetnikov*. 1. januar–marec, Celje 1999, 199–203, in Marchetti, *Il Friuli – uomini e tempi*, I. knj., 124–128.

⁶¹ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, VI. knj.

⁶² Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, VIII. knj.

⁶³ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, I. knj.

kot del domače dežele, čeprav je habsburško-beneška vojna prav v njegovem času bistveno spremenila tamkajšnjo situacijo. Območje Idrije je bilo že nekaj let, natančneje od leta 1509, pod avstrijsko zasedbo, leta 1521 pa je bilo z mirovnim sporazumom dodeljeno Habsburžanom. Kljub temu, da so omenjene vrstice bile napisane med letoma 1518 in 1520, ko je območje bilo že vrsto let odtrgano iz furlanskih oziroma beneških rok, pa ga je Candido še vedno čutil kot del svoje dežele, saj je v preteklosti dolgo časa spadalo pod Furlanijo. Vendar je na podlagi Candidovega nezanimanja za to območje jasno, da ga ni dojemal kot pravo furlansko ozemlje, temveč le kot območje, podrejeno Furlaniji (gledano lastniško z vidika ekonomskega izkoriščanja).

V povezavi s pohodom uzurpatorja Maksimina Tračana, ki je proti sredini 3. stoletja krenil iz Panonije proti Akvileji, pa se omenja Emona (*Aema, Aemona, Lubiana*).⁶⁴ Pri tem je zanimivo, da je Candido tokrat Emono opredelil kot del Italije. Pri tem se je očitno zavedel, da je v antiki severovzhodna meja Italije segala veliko bolj proti vzhodu kot v njegovem času, in sicer do razvodja med Savo in Savinjo oziroma do prelaza Atrans (Trojane).⁶⁵ Candido je namreč poznal Herodijanovo Zgodovino. Poročilo o omenjenem pohodu temelji prav na Herodijanu, iz katerega je lahko med drugim tudi povzel podatek, da je Emona spadala v okvir Italije, saj jo Herodijan jasno označi kot italško mesto.⁶⁶

Nekajkrat se omenja tudi Tolmin, ki ne izstopa le zaradi tega, ker ga Candido dojema kot furlanski kraj, temveč zlasti v povezavi z legendo o bivanju največjega italijanskega pesnika Danteja Alighierija na slovenskem ozemlju. Candido je namreč zapisal, da je slavni Florentinec v času svojega izgnanstva prebival eno leto v Vidmu pri patriarhu Paganu della Torreju, nato pa je bil gost veronskega gospoda Cangrande della Scala: *Apud quem [Paganum patriarcham] Dantes Aligerius, poeta insignis Gibellinos secutus a Florentinis Guelphis urbe pulsus per annum Vtinae⁶⁷ summo fauore commoratus est: Inde ad canem grandem ueronensium regulum digressus, cuius opera, quamvis frustra persaepe in patriam redire conatus est.*⁶⁸ S pravkar citiranim odlomkom se je poglobljeno ukvarjal Giuseppe Bianchi. V delu *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino durante il Patriarcato di Pagano della Torre e documenti per la storia del Friuli dal 1317 al 1332* je dokazal, da je Candido prevzel omenjeni odlomek o Dantejevem bivanju pri patriarhu Paganu iz dela *De vitis Pontificum Romanorum* Bartolemeja Sacchija-Platine (1421–1481) ter da je pri tem zagrešil bistveno napako. Platina je namreč zapisal, da se je izgnani Dante zatekel v *Forumlivii* (Forlì), Candido pa je to ime zamenjal z *Forumiulii* (v tem primeru Furlanija, ne mesto Čedad) in posledično zapisal, da se je pesnik umaknil v Videm (*Utina*). Historiografi, ki so pisali o Dantejevem bivanju v Furlaniji (npr. Jacopo Valvasone di Maniago, Francesco Palladio degli Olivi), so se oprli prav na to zmoto.⁶⁹ Zaustavimo se še pri ustnem izročilu, ki je še danes živo na Tolminskem in ki posreduje različne inačice glede Dantejevega bivanja na tem območju. Ustno izročilo se je tekom stoletij spreminjalo, ljudska domišljija ga je obogatila s slikovitimi elementi in anahro-

⁶⁴ Tako Candido kot sodobni prevajalec uporabljata ime *Lubiana*, pridevniška oblika je pri Candidu *Labacen(n)sis*, pri prevajalcu pa *Lucense*. Izvor imena *Lubiana* Candido pripisuje bližnjemu močvirju, ki naj bi ga Strabon imenoval *Lugaea* (dan. Cerknško jezero).

⁶⁵ Peter Štih, O vzhodni meji Italije in o razmerah ter razmerjih ob njej v zgodnjem srednjem veku, v: Darja Mihelič (ur.), *Gestrinov zbornik*, Ljubljana 1999, 107.

⁶⁶ Objava in slovenski prevod obravnavanega odlomka iz Herodijanove Zgodovine v: Marjeta Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu*, Ljubljana 1986, 415–433.

⁶⁷ Videm.

⁶⁸ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, VI. knj.

⁶⁹ Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino durante il Patriarcato di Pagano della Torre*, 11–18, 132–137, 166–318. Vale, *Della dimora di Dante in Friuli*, 108–111.

nizmi. Pripovedovalci se v nekaterih primerih niso zavedali pravega pomena Alighierijevega nastopa v zgodovini. Bianchi je ugotovil, da izročilo temelji na nesmiselnih Valvasonejevih domnevah, da se ena od Dantejevih tercin⁷⁰ navezuje prav na to območje ter da je v Zadlaški jami mogoče prebrati Dantejevo ime.⁷¹ Veliko raziskovalcev je pritrdilo Bianchijevim sklepom (npr. Carl von Czoernig, Milko Kos, Branko Marušič, Simon Rutar, Peter Štih).⁷² Giuseppe Vale je pritrdil Bianchijevim ugotovitvam, da Dante ni obiskal Furlanije v Paganovem času, a je pustil odprto možnost, da je bil Dante v gosteh Goriških grofov med leti 1304 in 1307 ali 1313 in 1318. Ob tem pa ni podal nobenega novega vira ali podatka, ki bi lahko dokazal pesnikovo prisotnost v Furlaniji, temveč je le opozoril na že poznane elemente, ki ne zavračajo tovrstnega bivanja na posestvu Goriškega grofa, ga pa tudi ne dokazujejo (npr. v ozadju nekaterih prizorov iz Božanske komedije naj bi se skrivalo Cerknško jezero, Javornik, Devin in kraške jame; Dantejeva omemba furlanskega in istrskega govora itd.).⁷³ Vendar ne gre pozabiti dejstva, da ni nikakršnega vira ali dokaza, ki bi dopuščal utemeljenost trditve o Dantejevem bivanju v Furlaniji ali v Tolminu. V želji po dokazovanju italijanskosti tega mejnega območja pa so legende navdušeno izrabljali italijanski nacionalisti. Brigata Sassari je ob prihodu na Tolminsko leta 1918 pred vhodom v t.i. Dantejevo jamo postavila spominsko ploščo v čast Danteju. Leta 1966 je tolminsko turistično društvo z nepremišljeno potezo ponovno postavilo novo ploščo, posvečeno Danteju.⁷⁴ V Tolminu je bil 8. avgusta 1929 slovesno, ob prisotnosti italijanskega prestolonaslednika Humerta Savojskega, postavljen bronast Dantejev doprski kip. Zelo pomenljivo je dejstvo, da je pobuda za to iniciativo prišla od tolminskih fašistov.⁷⁵ V goriškem fašističnem glasilu *L'Isonzo* so glede kipa zapisali, da bo le-ta ponovno dokazoval ponosno italijanskost tega ljubkega mesteca.⁷⁶ Po drugi svetovni vojni je kip pred uničenjem rešil muzealec Leo Vilhar. Kip je bil nato razstavljen v Tolminskem muzeju, kasneje pa v gostilni v Ločah. Oktobra 1993 je bil ponovno postavljen v Tolminu, prav na kraju, ki so mu ga desetletja pred tem odredili fašisti.⁷⁷ Danes se kip nahaja na najprimernejšem mestu, v Tolminskem muzeju.⁷⁸

Avtor ni zaobšel tedaj zelo perečega problema o izvoru Čedad in Vidma, ki sta ga zgodovinarja Marc'Antonio Coccia, imenovan Sabellico, in Niccolò Canussio v 15. stoletju razvnela v živahno in dolgotrajno diskusijo. Večna tekmeča, Čedad, nekdanje glavno mesto

⁷⁰ *Tali eravamo tutti e tre allotta, | io come capra ed ei come pastori | fasciati quinci e quindi dalla grotta* (Dante Alighieri, *Divina Commedia*, Purgatorio, XXVII, 85–87). V slovenskem prevodu: – *tako smo nočevali tam mi trije: | jaz kakor koza, ta dva kot čuvaja, | a z leve in desne nas pečina krije* (Dante Alighieri, *Božanska komedija*. Pekel, prevedel, uvod in opombe napisal Andrej Capuder, Maribor 1972, 133).

⁷¹ Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino durante il Patriarcato di Pagano della Torre*, 187–207.

⁷² Carl von Czoernig, Gorizia "la Nizza austriaca": il territorio di Gorizia e Gradisca (compresa Aquileia), Gorizia 1969, 276, 529. Milko Kos, *Dantejevi sledovi med Jugoslovani*, v: Alojzij Res (ur.), *Dante 1321–1921*, Ljubljana 1921. Branko Marušič, *Tolminska v zgodovini*, v: *Zgodovinski časopis* 41/1987, št. 1, 27–34. Simon Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerklje na Gori, v: *Zgodovinski časopis* 41/1987, št. 1, 27–34. Peter Štih, *Duh Danteja še vedno blodi po Tolminu*, v: *Delo* 35/1993, št. 258 (6. nov. 1993), 22.

⁷³ Vale, *La dimora di Dante in Friuli*, 111–126.

⁷⁴ *Besedilo obeh spominskih plošč je objavljeno v: Tone Pavšič, Spomeniki in spominske plošče osebam v občinah Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica, Sežana in Tolmin*, v: *Goriški letnik* 6/1979, 342–343.

⁷⁵ *L'idea del popolo*, 11. 8. 1929, 1; *L'Isonzo*, 1. 8. 1929, 1, 3. 8. 1929, 1, 5. 8. 1929, 1, 8. 8. 1929, 1–4, 12. 8. 1929, 1, 10. 8. 1929, 1–2; *Novi list*, 8. 8. 1929, 15. 8. 1929.

⁷⁶ *L'Isonzo*, 12. 8. 1929, 2.

⁷⁷ Roš, *Dantejev duh še vedno blodi po Tolminu*, 10. Branko Marušič, *V Tolminu odkrili kar tri spomenike*, v: *Delo*, 30. 10. 1993, št. 253, 22. Peter Štih, *Duh Danteja še vedno blodi po Tolminu*, 22.

⁷⁸ Več o tem: Neva Makuc, *Kaj imata skupnega Dante Alighieri in slovensko ozemlje? V: Katarina Keber in Katarina Šter* (ur.), *Historični seminar* 6, Ljubljana 2008, 41–56.

furlanskega vojvodstva in kneževine oglejskega patriarhata, ter Videm, v Candidovem času najpomembnejše furlansko mesto, sta se namreč prepirala, kateri od njiju si zasluži ugled starejšega izvora. Candido je obema mestoma pripisal spoštljivo starost, saj je želel pogladiti spore.⁷⁹ Vprašanje, ki so ga razpihovali notranjepolitični spori in krajevna zavest, je bilo rešeno v 19. stoletju v prid Čedadu na podlagi antičnih najdb, odkritih v tem mestu in nesporno izvirajočih iz rimskega časa.⁸⁰ Mesto Čedad je v preteklosti nosilo različna imena, *Forum Iulii* oziroma *Forumiulii*, *Civitas Austriae* oziroma le *Austria* in *Cividatum*. Kako pa se je Candido obračal na Čedad? Imenoval ga je *Iulium castrum* ter ob tem razložil, da nosi v sodobnem času ime *ciuitas Austriae*. Poimenovanje naj bi bilo povezano z vdovo langobardskega kralja Liutpranda, Rosimundo, ki naj bi prenesla oblast na mestni senat.⁸¹ Po današnjih razlagah pa ime *Civitas Austriae* ('mesto Vzhoda') izvira iz tega, da je bilo mesto na čelu najvzhodnejše grofije frankovskega italjskega kraljestva. V preteklosti je spomin na pomen tega toponima izginil in pojavila se je druga razlaga, ki jo srečamo poleg v nekaterih drugih spisih tudi v Candidovem delu.⁸² Candido je prevzel podatek, da naj bi bilo ime povezano z Rosimundo, iz dela *De restitutione patriae* Niccola Canussia. Slednji je pripisal Rosimundi avstrijsko poreklo (*Austriae oriunda*,⁸³ *Austriae regina*⁸⁴), Candido pa je iz nje naredil še pripadnico avstrijske vojvodske družine.

Candido v svojem delu preseneti z omembo znamenite listine iz leta 1001 (DD. O. III. 402), s katero je Oton III. patriarhu Johannesu podelil polovico kastela Solkan (*Siliganum*), polovico vasi Gorica (*Goriza*) ter polovico ozemlja med Sočo, Vipavo in Trnovsko planoto.⁸⁵ Candido je na koncu četrte knjige zapisal, da je patriarh pridobil Solkan in polovico mesta Gorice (*Silignano, Dimidioque Noriciae oppido*).⁸⁶ Ta omemba izstopa zaradi tega, ker gre za zelo zgodnjo omembo tega dokumenta s strani nekega zgodovinarja. V naslednjih dveh stoletjih pa je diploma vzbudila tudi zanimanje nekaterih drugih furlanskih zgodovinarjev, na primer Giovannija Francesca Palladija degli Olivi, Martina Bavčarja, G. F. Bernarda Marie de Rubeisa in drugih.

4. Candidov pogled na Slovane

Pri obravnavanju avtorjevega odnosa do antičnih, srednjeveških in sočasnih jezikovnih in etničnih skupin je potrebno upoštevati, da je delo *Commentariorum Aquileiensium libri octo* bilo spisano v začetku 16. stoletja, ko so glavni kriterij za delitev prebivalstva bili pripadnost

⁷⁹ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, I. knj.

⁸⁰ Več o tem v tedanjem času zelo aktualnem historiografskem vprašanju v: Trebbi, Iacopo di Porcia, feudatario e umanista, 134–141, in Neva Makuc, *De restitutione patriae* čedajškega zgodovinarja Niccola Canussia, v: *Kronika* 54/2006, št. 1, 1–14.

⁸¹ *Rosimunda interim Liuthprandi regis uxor Austriis principibus oriunda, uiro fato functo, hortatu Hirprandi in foriulii sedem successit : Quae generosos ciuium mores arduis in consiliis conspicata, reliquum uitae sibi sine cura exigens administrationem omnem ipsis est elargita : Quamobrem senatus consulto ad posteritatis memoriam Decretum est oppidi nomine imutato ciuitatem austriam nuncupari* (Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.).

⁸² Sočasni italijanski prevajalec pa imenuje Čedad *Giulio castello*, izjemoma *Giulio*, saj le-ta v večini drugih primerov označuje kraj Zuglio (antični *Iulium Carnicum*).

⁸³ Canussio, *De restitutione patriae*, I. knj., 18. pogl.

⁸⁴ Canussio, *De restitutione patriae*, II. knj., 3. pogl.

⁸⁵ Prepis in slovenski prevod listine v: Peter Štih, "Villa quae Sclavorum lingua vocatur Gorizia": študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johnesa in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412), Nova Gorica 1999, 29–32.

⁸⁶ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, IV. knj.

določenemu družbenemu sloju, religiji, upravno-političnemu območju itd. Etnični kriteriji niso igrali vloge. Poleg tega se je humanistično zgodovinopisje zanimalo le za 'ugledne' teme, med katere niso spadale različne lingvistične in etnične skupine. Poleg tega je Candido kot ponosen pripadnik plemiškega stanu in vodja frakcije strumierov gledal z zaničevanjem na kmečki sloj, kateremu je pripadala večina slovanskega prebivalstva. Candido tako ni posvečal skoraj nikakršne pozornosti sodobnim etničnim, ali bolje jezikovnim skupinam (izjemo predstavljajo, kot bomo videli v nadaljevanju, le t.i. Turki), sploh pa ne slovanskemu prebivalstvu, medtem ko so antična in zgodnj srednjeveška ljudstva zaradi njihovega epohalnega pomena v evropski zgodovini, njihove markantne drugačnosti napram italškemu človeku ter njihove zastopanosti v raznih zgodovinskih virih predmet njegovega zanimanja. T.i. barbarom niso pripisane kake posebne značajske lastnosti, čeprav je pripisovanje negativnih lastnosti, kot na primer nezmernost v hrani in pijači, bila priljubljena praksa med Candidovimi sodobniki. V odlomku, ki ga bomo predstavili v nadaljevanju, pa pride do izraza izrazito biološko dojemanje antičnih in zgodnj srednjeveških etničnih skupin, kar ima antične korenine. Odlomki, ki so posvečeni tem skupinam, temeljijo na spisu Pavla Diakona, *Historia Langobardorum*. Isto velja tudi za odlomke, ki se nanašajo na zgodnj srednjeveške Slované.

V prvih treh knjigah so pogoste omenbe antičnih in zgodnj srednjeveških etničnih skupin, omenjajo se namreč *Troiani*, *Romani*, *Galli*, *Lombradi*, *Celtiberi*, *Istri*, *Taurisci Norici*, *Galli Transalpini*, *Hunni*,⁸⁷ *Sequanni*, *Hedui*, *Tarsiani*, *Heruli*, *Cimbri*, *Gepidae*, *Ostrogothi* in *Vesegothi*,⁸⁸ *Veneti* oziroma *Heneti*,⁸⁹ *Euganei*, *Bulgari*, *Longobardi* oziroma *Langobardi*,⁹⁰ in t.i. *Pannoni* (ta oznaka služi za označevanje različnih skupin, ki so se v teku stoletij zvrstila na območju Panonije, na primer Avarov⁹¹ in Ogrov⁹²). Sočasni italijanski prevajalec je ljudstvo *Istri* prevedel enkrat z besedo *Istri*, drugič z besedo *Istriani*. Podobno se Candidovi *Galli* v prevodu pojavljajo v dveh oblikah, kot *Galli* in kot *Francosi*. V zvezi z antičnim časom se omenjajo tudi *Heluetii*, katere je prevajalec preimenoval v Švicarje (*Suizzeri*). *Itali* so prevedeni kot *Italiani*. Candidovi *Teutoni* so prevedeni kot *Tedeschi*, *Germani* pa kot *Aleman*. Pri poimenovanju je opaziti precejšnjo inkoherenco oziroma kar zmedenost sočasnega

⁸⁷ Veliko prostora je posvečenega Hunom, ki so tako kot tudi v delih nekaterih drugih historiografov (npr. v Sabellicovem delu *De vetustate Aquileiensis patriae*) označeni kar kot *Scythica gens* (Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.), saj je zemljepisna oznaka *Scythia* služila za poimenovanje območja vzhodno od Italije (Štüh, O vzhodni meji Italije in o razmerah ter razmerjih ob njej v zgodnjem srednjem veku, 110.) Glede Hunov je v osredju predvsem dogajanje na furlanskem ozemlju in obleganje Akvileje leta 452, pripoved pa temelji predvsem na legendarnemu izročilu (npr. hunska ustanovitev Vidma, prerokbe, triletno obleganje Akvileje itd.).

⁸⁸ Goti se omenjajo na več mestih. Druga knjiga se zaključuje z gotskim vdorom na akvilejsko območje in oplentitvijo Rima. Slednje naj bi se dogodilo prvega aprila 412, po današnjih interpretacijah leta 410. Vizigotski pohod je označen kot prehod, saj je Akvileja tedaj izgubila pomen in veličastnost ter 'zapadla v barbarstvo'. V zvezi s Teodorikovim pohodom v Italijo se omenja bitka med Goti in rimsko vojsko, ki se je odvijala ob Soči (t.i. Pons Sonti). Goti naj bi preko Ilirije in drugih pokrajin krenili proti Italiji. Postavili naj bi tabor ob Soči, nedaleč od Akvileje in odpočili živali na številnih tamkajšnjih pašnikih. Po zmagi nad Odoakrovimi četami naj bi osvojili še okoliška mesta in na koncu oblegali Ravenna (Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.).

⁸⁹ *Venetia* naj bi se razprostirala na vzhodu do Timava in na zahodu do reke Mincio (*Mintius*) oz. do Adde (*Abdua*) (Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, I. knj.).

⁹⁰ Candido Langobardom za razliko od nekaterih njegovih sodobnikov, na primer čedajškega zgodovinopisca Niccola Canussia, ne pripiše kakega posebnega pomena v furlanski zgodovini.

⁹¹ Candido je na podlagi Pavlovih poročil spisal odlomek, posvečen avarskemu vdoru v Furlanijo v začetku 7. stoletja. Pavel Diakon ne poroča o kraju bitke med avarsko in langobardsko vojsko, a Candido jo iz neznanega razloga postavi v bližini Gorice (*apud Noriciam*). Novejše interpretacije bitko postavljajo na območje današnje Ajdovščine (Castr). Grafenauer je domneval, da so tudi Slovani sodelovali pri tem vdoru (Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*), 190).

⁹² Ogri, ki so pustošili po Furlaniji vso prvo polovico 10. stoletja, se le bežno omenjajo (najbrž zaradi pomanjkanja virov).

prevajalca, saj ponekod ohranja antična imena, ponekod pa jih nadomešča s sočasnimi imeni. V odlomku, posvečenem Hunom, Candido piše, da naj bi se Atilovi vojski pridružili še vojaki iz vrst Markomanov oziroma sočasnih Moravanov (*ex Marcomannis hodie Moravis*), Kvadov (*Quadi*), Svebov (*Sueui*), Herulov (*Heruli*), Rugijcev (*Rugii*) in Getov (*Gethi*). Ti naj bi se delno imenovali Transilvanci (*Transiluvani*), delno pa Vlahi (*Valacchi*). Candido glede slednjih dodaja, da so se nekoč imenovali *Flacchi* in da še vedno ohranjajo 'rimski' jezik, čeprav zelo spremenjen in komaj razumljiv italškemu človeku. Atila naj bi imel ob sebi še kralja Ostrogotov (*Ostrogothi*) in kralja Gepidov. Slednje enači s sočasnimi Poljaki, čeprav dodaja, da jih nekateri enačijo s Sarmati (*Gepidarum nunc Polanorum, quos alii Sarmatas uocant*).⁹³ Candido je očitno imel zelo posplošujoč pogled na etnične skupine in njihove etnogeneze. V ozadju tega tiči njegovo prepričanje v kontinuiran etnični razvoj, saj je omenjene sodobne skupine preprosto smatral za neposredne prednike določenih poznoantičnih skupin, ki naj bi le spremenile ime. V zvezi s furlanskim vojvodo Erikom (*Henricus gallus*) Candido izpostavlja, da naj bi vojvoda osvobodil Forojulce nadlegovanja Bavarcev (*Baioarii*), tako da je ubil osebo, imenovano *Ringus Baioarius*.⁹⁴ S tem je mišljen Erikov pohod proti Avarom leta 795 in osvojitve avarskega ringa, vendar je Candido nekoliko pomešal stvari. Za omembo Bavarcev se namreč skrivajo Avari in za imenom *Ringus Baioarius* avarski ring oziroma avarsko središče. Podobno napako opazimo tudi pri zgodovinopiscu Michaelu Gothardu Christalnicku oziroma Hieronymu Megiserju, ki v zvezi s Samovim uporom omenja pritisk Avarov, za katere trdi, da gre za Bavarce.⁹⁵ Podobno zamenjavo opazimo tudi v delu *Cronaca della terra di S. Daniele dai primi tempi all'anno 1515*, kjer je avarski kagan označen kot *Rè de' Baveri*.⁹⁶

Na tem mestu se lahko posvetimo Candidovemu odnosu do Slovanov. Večina odlomkov, ki govori o Slovanih, se nanaša na zgodnjerednjeveški čas oziroma na dogodke, ki jih sporoča Pavel Diakon; sočasno slovansko prebivalstvo pa ni bilo deležno skoraj nikakršne pozornosti. Candido se je obračal na zgodnjerednjeveške Slovane današnjega slovenskega ozemlja z različnimi imeni. Ponekod se ohranja Pavlova oznaka *Sclavi* (v prevodu sodobnega prevajalca *Sclavi* ali *Schiauoni*), drugod pa je le-ta spremenjena ali v *Carnuti* (prevedeno kot *Carnuti*) ali v *Illyrici* (prevedeno kot *Illirci*). Izbira imen neznanega sodobnega prevajalca mogoče izvira iz tega, da je najbrž poznal delo *De vetustate Aquileiensis patriae* tedaj zelo cenjenega zgodovinopisca Sabellica in pod vtisom le-tega Candidovo omembo nadomestil oziroma 'popravljal' z obliko *Carnuti*. Sabellico na več mestih namreč omenja *Carnute* in sicer kot pleme, ki naj bi se iz Galije preselilo v Italijo,⁹⁷ nikdar pa kakega plemena, ki bi ga lahko istovetili s Karantanci. Sedaj pa si pogledjmo posamezne odlomke, ki jih je Candido posvetil Slovanom. Pavel Diakon poroča, da so Slovani (*Sclavi*) vpadli v beneventsko vojvodino in nedaleč od mesta Sepontum postavili svoj tabor in ubili beneventskega vojvodo Aia. Pregnal jih je eden izmed sinov forojulskega vojvode Gisulfa, Radoald, ki je znal slovanski jezik.⁹⁸ Candido je prevzel to poročilo, a je uporabil za napadalce povsem drugačno ime. Pavlovi Slovani so se namreč spremenili v Ilire (*Illyrici*).⁹⁹ Candido je ime prilagodil obliki, ki se mu je zdela najprimernejša. Na osnovi Pavlovega poročila, da so Slovani prišli z ladjami, je razumel, da

⁹³ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, III. knj.

⁹⁴ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, III. knj.

⁹⁵ Darja Mihelič, *Etnična podoba Karantanije in njenih prebivalcev v spisih zgodovinopiscev od 15. do 18. stoletja v: Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Etnogenese*, Ljubljana 2000, 894.

⁹⁶ Girolamo Sini, *Cronaca della terra di S. Daniele dai primi tempi all'anno 1515*, Udine 1862, 4.

⁹⁷ Sabellico, *De vetustate Aquileiensis patriae*, II. knj.

⁹⁸ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, IV. knj., 44. pogl.

⁹⁹ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, III. knj.

so napad izvedli ljudje, ki so prebivali na vzhodni jadranski obali. Plemena, ki so prebivala na vzhodni jadranski obali, pa so antični pisci (npr. Strabon), na katere se je Candido na več mestih opiral, imenovali kar ilirska. Ker so poleg tega Iliri v humanizmu veljali za direktne prednike južnih Slovanov, je Candido slednje v skladu s priljubljeno navado antikiziranja imen preimenoval v Ilire. Za to se je očitno odločil, kljub temu da Sabellico, na katerega se je na več mestih svojega dela skliceval, zagovarjal prav nasprotno razlago. Sabellico je namreč v svoji zgodovini prav pri opisovanju tega pa tudi drugih dogodkov poudaril, da Slovani niso ilirskega rodu, čeprav živijo na ilirskem ozemlju, saj naj bi se v cesarski dobi preselili s severa v Dalmacijo in Ilirik.¹⁰⁰

Candido se je zaustavil pri drugem avarskem vdoru na območje Furlanije okrog leta 664. Pavel Diakon poroča, da je do bitke med avarsko in forojulsko vojsko prišlo na kraju, ki se imenuje *Flovius*.¹⁰¹ Candido je preprosto izpustil kraj bitke.¹⁰² Izstopa pa dejstvo, da Candido imenuje avarskega kagana *Cancannus enim Pannonum rex* (v kontekstu avarskega vdora leta 611), *Cathanus pannonum rex* ter *Cathanus* (v kontekstu avarskega vdora okrog leta 664).¹⁰³ Iz Diakonovega spisa je razvidno, da gre za naslov, a Candido ga je podobno kot nekateri njegovi sodobniki interpretiral kot osebno ime.¹⁰⁴ To dopušča domnevo, da Candido ni prevzel podatkov neposredno iz *Historia Langobardorum*. V prid tej domnevi govori tudi odlomek, posvečen Arnefritovim poskusom, da bi se polastil forojulskega vojvodstva. V *Commentariorum Aquileiensium libri octo* namreč piše, da se je Arnefrit, ki je s seboj vodil tudi pomožne čete Karnuntov in Delmatov, utaboril blizu Nem. Tam so ga nato ubili Forojulci ((...), *qui Grimoaldi metu a Carnuntis et Delmatis auxiliares copias ducens apud Nemas consedit : Vbi a foroiuliensibus in eum irrentibus caesus est*).¹⁰⁵ To poročilo prav tako temelji na *Historia Langobardorum*.¹⁰⁶ Candido omenja poleg teh še *Delmate*, ki jih pa v Pavlovem delu ni. To je le še eden izmed argumentov, ki podpira domnevo, da Candido ni črpal neposredno iz Pavlovega dela.

Dogodek, ki ga posreduje Pavel Diakon glede forojulskega vojvode Wektarija, ki naj bi z petindvajsetimi možmi premagal 5000 Slovanov (*Sclavi*),¹⁰⁷ se pojavi tudi v Candidovem delu: neki forojulski duks naj bi premagal 5000 Karnuntov, ki so se utaborili v bližini Čedad (Constitutus deinde Agrimoaldo rege Vectaris septimus Foroiuliensium dux, prius Vicentiae Comes carnuntorum quinque milia, qui apud Iuliense oppidum in Ambrosio ad Natisonis pontem Castra metati fuerunt, Collatis signis deleuit).¹⁰⁸ Pri tem izstopa dejstvo, da so se Pavlovi *Sclavi* ponovno spremenili v Karnunte, pri sodobnem prevajalcu pa celo v Karne. Kar se tiče prevajalca gre za očitno nedoslednost. Očitno se je premalo poglobil v delo, da bi se zavedal, da je Candido Karne v prvi knjigi opredelil kot prebivalce alpskega območja severneje

¹⁰⁰ Sabellico, *De vetustate Aquileiensis patriae*, IV. knj.

¹⁰¹ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, V. knj., 19. pogl. Glede težav z lokalizacijo: Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*), 235–236, in Štih, O vzhodni meji Italije in o razmerah ter razmerjih ob njej v zgodnjem srednjem veku, 107–108.

¹⁰² Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.

¹⁰³ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.

¹⁰⁴ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, IV. knj., 37. pogl.; IV. knj., 51. pogl.; V. knj., 19. pogl.

¹⁰⁵ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.

¹⁰⁶ *Denique Lupo hoc modo ut praemisimus interempto, Arnefrit, eius filius, voluit in loco patris apud Foroiuli optinere ducatum. Sed metuens Grimoaldi regis vires, fugiit ad Sclavorum gentem in Carnuntum, quod corrupte vocitant Carantanum. Qui postea cum Sclavis adveniens, quasi ducatum eorum viribus resumpturus, apud Nemas castrum, quod non longe a Foroiuli distat, inruentibus super se Foroiulanis, extinctus est* (Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, V. knj., 22. pogl.).

¹⁰⁷ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, V. knj., 23. pogl.

¹⁰⁸ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.

od Gumina,¹⁰⁹ ne pa kot Slovane. Sledi odlomek, ki se nanaša na slovanski vdor v Furlanijo (oziroma na območje kasnejše Beneške Slovenije) v prvih letih 8. stoletja v času forojulskega vojvode Ferdulfa:¹¹⁰ *qui [Pherdulphus] cum praefectum uirum nobilem inter sclauos, Sculdayn dicunt, iniuriis prouocasset, quia Praedones foroiuliensium greges proximos abigentes non recuperasset, eidem deinde factus obuiam quam consonum tibi est inquit nomen Hargayth, quod ab hargia ignauiam uocant deductum re ipsa noscitur; iis excandescens, dum postea sclauorum copiae in summo montis uertice, Quem Pherdulphus cum foroiuliensi exercitu circuibat, consedissent, Non imemor iniuriarum (ut est tenax plerumque ipsarum memoria) eundem palam compellat; ut quem ignauum appellauerat nunc in hostile agmen intrepide irrupturum sequatur; citatoque cursu collem subiit: hunc Pherdulphus pudore suffusus cum reliqua multitudo sublato clamore secutus est. Sclau autem acerrime se tuentes lapidibus magis quam armis quamplurimos praecipites ad Ima depellentes deiectis equis obruerunt: Quo proelio foroiuliensis pene omnis nobilitas cum ipsis concidit: Munichi langobardo Petri foroiuliensium, et Vrsi Cenetensium ducum patre, qui fortissime dimicauit, cum paucis euadente.*¹¹¹ Pravkar citirani odlomek temelji na poročilu, ki nam ga prinaša Pavel Diakon. Candido tokrat za Slovane ohrani ime Slovani (*sclauī*), sodobni prevajalec pa vzporedno italijansko oznako *schiauoni* in *schiaui*. Egidio Ivetic je opozoril, da so Benečani z imenom *Schiavoni* označevali prebivalstvo, ki je uporabljalo slovanske govore in je živelo v širšem obmorskem pasu (s tem je mišljena tudi Beneška Slovenija). Prav tako splošno in nejasno oznako sta predstavljali tudi besedi *Schiavonia* in *Slavia*, s katerimi so označevali skupek slovanskega prebivalstva, ki je živelo od obrobja furlanske nižine pa vse do Albanije.¹¹² K temu lahko dodamo, da so podobno dojemali te izraze tudi prebivalci Furlanije in da je ostanek te predstave še danes prisoten v italijanski mentaliteti. V obravnavanem odlomku pa izstopa tudi Candidova anahronistična zmešnjava. V Pavlovem spisu je *skuldahis* namreč opisan kot upravitelj tistega kraja, ki ga imenujejo v svojem jeziku »skuldahis« (*rector loci illius, quem «sculdahis» lingua propria dicunt*),¹¹³ v Candidovem pa je Argait označen kot prefekt med Slovani. Candido je najverjetneje vlogo Argaita priredil sodobnim razmeram, ko so Slovani že dolgo bili naseljeni na hribovitem ozemlju Beneške Slovenije, in tako langobardskega upravitelja spremenil v prefekta Slovanov. Na Pavlovem spisu pa temelji tudi poročilo o bitki med Langobardi in Slovani (*Sclavi*) za časa vojvode Pemma, ki se je odvijala v furlanski ravnini, v bližini kraja *Lauriana*¹¹⁴ nekako okrog leta 720.¹¹⁵ Candido se obrača na Slovane z imenom *sclauī* (v sodobnem prevodu *schiaui*): *Hic [Pemon dux] sclauos in forumiulium irruentes caesis pene omnibus magna faelicitate superauit.*¹¹⁶ V *Commentariorum Aquileiensivm libri octo* ni najti Pavlovega poročila o Pemonovi misli na pobeg v deželo Slovanov zaradi spora s kraljem Liutprandom.¹¹⁷ Zapisal pa je nekoliko kasnejši dogodek v zvezi s Slovani, in sicer, kako naj bi vojvoda Rathis večkrat premagal Slovane: *Suscepto principatu Rathchisius*

¹⁰⁹ *Qui supra Hemonam alpes incolunt nomen Carnicum adhuc retinent* (Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, I. knj.).

¹¹⁰ Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*), 288.

¹¹¹ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, III. knj.

¹¹² Egidio Ivetic, *Venezia e i non Venti*, v: *Venezia, una repubblica ai confini. Benetke, repubblica ob mejah. Venice, a republic at the borders*, Mariano del Friuli 2004, 151–153.

¹¹³ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, VI. knj., 24. knj.

¹¹⁴ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, VI. knj., 45. knj.

¹¹⁵ Grafenauerjeva opomba v: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*), 290.

¹¹⁶ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, III. knj.

¹¹⁷ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, VI. knj., 51. pogl.

*sclauos in Iapidia tumultuantes maximis afflixi cladibus.*¹¹⁸ Medtem ko Pavel Diakon poroča o vpadu Rathisa v Karniolo, domovino Slovanov (*in Carniolam Sclavorum patriam*),¹¹⁹ kateri se po današnjih interpretacijah datira v čas okrog leta 738,¹²⁰ pa je v Candidovem odlomku isti dogodek predstavljen, kot da naj bi šlo za zadušitev upora Slovanov, živečih v Japidiji, torej Kranjski. Po Candidovem mnenju naj bi ti bili podvrženi oblasti Rathisa. Pri tem se postavlja vprašanje, ali je Candido menil, da je tedaj to področje bilo pod oblastjo forojulskih vojvod ali je anahronistično zgodnjerednjeveške razmere prilagodil sodobnim razmeram, ko je del ozemlja poseljenega s slovanskim prebivalstvom spadal v okvir Furlanije (Beneška Slovenija, do prve habsburško-beneške vojne pa tudi Tolminska z idrijskim območjem ter do leta 1500 v širšem pomenu tudi slovanski kraji v okviru Goriške grofije). Prvo možnost lahko izključimo, saj Candido ni nikjer poudaril, da bi omenjeno območje spadalo pod oblast langobardskih vojvod, kar bi verjetno zapisal, če bi tako menil. Veliko bolj verjetna je druga možnost, torej da je šlo za anahronistični spodrseljaj.

Omenja se tudi upor Ljudevita Posavskega leta 819: *Cui Baldricus dux successit: Hic Eginaldo teste Luidoetum tyrannum inferioris pannoniae legatum; qui a Ludouico Caroli filio imperatore descuerat, dum Carnuntum cum copiis appulisset, ut in Italiam progrediretur; parua delectorum manu occurrens, iuxta Drauum fudit ac fugauit: Carnuntis et Iapidiis in deditorem receptis.*¹²¹ Einhard prinaša kar nekaj podatkov glede upora, ki dokazujejo, da rešitev tega problema ni bila prav nič lahka zadeva,¹²² Candido pa to prikazuje nekoliko drugače. Sklicuje se na Einharda, a vendar prevzame le del njegovega poročila o tem dogodku, in sicer podatek, da je vojvoda Balderik na območju Karantanije, natančneje ob Dravi, premagal tirana Ljudevita. Einhardova omemba Karantanije (*in Carantanum regionem*) je na podlagi Pavlovega hiperkorekturnega opozorila, da naj bi pravilna oznaka za karantansko območje bil Karnunt, spremenjena v *Carnuntum* (pri prevajalcu kot običajno *Carnuto*).

Na dokaj slikovit način je podan opis barbarskih vdorov na ozemlje Italije. Candido namreč piše, da je narava barbarom namenila prostor za gorami, da bi jih zadržala proč od Italije, rednice kreposti in najlepše izmed vseh dežel. Poleg tega Candido nagovori rojake in jih opozori na šibko točko prebivalcev Alp: naj se ne prestrašijo barbarov, čeprav ti v začetku bojevanja kažejo skoraj nadčloveško moč, le-ta kmalu tako vpade, da so ti šibkejši od žensk, saj naj bi bila telesa, ki odrasčajo v Alpah, v vlažnem zraku, podobna snegu in naj bi se ob segrevanju umirila oziroma izčrpala: *ut plerumque barbaris contigit, qui uictores saepenumero primo impetu Italiam infestantes extitere, mox caesi cadauerum acervos reliquerunt: Id siue diuino numine permittente, quod natura rerum parens eos extra montes constituerit, ut a uirtutum altrice longeque terrarum pulcherrima Italia abstinerent: Seu quod uis eorundem experimento depraehensa sicut primo aggressu maior quam uirorum est ita sequens minor quam foeminarum: Alpina enim corpora humente caelo educata cum habeant simile quoad niuibis suis calore pugnae statim sudorem emittunt, Et leui motu quasi calefaciente sole laxantur. Quae cum ita sint non ab re fuit haec commemorasse, ne forte nostri eiusmodi rerum ignari uanas ac frequentes eorum uexationes facile pertimescant, Sed certo quam leuiter, quoque nullo ne-*

¹¹⁸ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.

¹¹⁹ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, VI. knj., 52. pogl.

¹²⁰ Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov* (*Historia Langobardorum*), 292.

¹²¹ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, III. knj.

¹²² Prim. Einhardovo delo *Vita Karoli Magni imperatoris: Exercitu vero de Pannonia reverso Cadolach dux Foroiuliensis febre correptus in ipsa marca decessit. Cui cum Baldricus esset subrogatus et in Carantanorum regionem, quae ad ipsius curam pertinebat, fuisset ingressus, obvium ibi habuit Liudewiti exercitum; quem iuxta Dravum fluvium iter agentem parva manu adgressus pluribus interfectis et avertit et de illa provincia fugavit* (Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Ljubljana 1906, 2. knj., 52).

*gotio post primos impetus, siquis eis obstiterit, ea gens infringatur; et corruat; omnem potius fortunae euentum experiri malint; quam aliquid necessarium ut eisdem cedant praetermittere.*¹²³ Ob branju tega odlomka se poraja vtis, da je ta izrazito biološki pogled na ljudstvo tujec v Candidovem delu ter da se bolj sklada z antičnim kot pa novoveškim izražanjem. In res, če primerjamo omenjeni odlomek s podatki, ki jih glede barbarov navaja Livij v 28. poglavju 10. knjige svojega dela *Ab urbe condita*, opazimo nenaključno podobnost. Livij namreč piše, da Galci v prvem bojnem naskoku pokažejo izjemno silovitost, ki je nadčloveška, a v teku bojevanja njihova moč zaradi napora in vročine upade, tako da postanejo šibkejši od žensk.¹²⁴ Candidov opis barbarskih telesnih značilnosti je navdihnil antični vzorec nekoliko prilagojen novemu kontekstu. Toda, medtem ko je jasno, da Livij omenjene lastnosti pripisuje Galcem, pa Candido ne razložil, na katere 'barbare' naj bi se nanašala ta misel. Ne glede na to, na koga se nanaša omenjeni odlomek, pa je potrebno izpostaviti, da so v antiki t.i. barbarska ljudstva predstavljali kot biološko določljive skupnosti, podvržene kontinuiranemu razvoju, ne pa kot konstitucionalne skupnosti, ki so se nenehno razvijale in spreminjale. Ta pogled je tako kot drugi novoveški avtorji prevzel tudi Candido, saj omenjeni odlomek jasno kaže, da je Candido zgodnjeresrednjeveške etnične skupine dojemal povsem biološko, kot skupine, ki jih povezujejo objektivno določljive značilnosti.

Kako pa je Candido dojemal sočasne Slované? Ti so v kontekstu sodobnega časa redko označeni kot *Sclavi*. S tem imenom so poimenovani večinoma le v tistih odlomkih, ki temeljijo na Pavlu Diakonu. Candido za sočasne slovanske sosedje najpogosteje uporablja ime *Iapides*. Pri obravnavanju avgustejskega obdobja je Candido na podlagi Apijanovega poročila zapisal, da so Japodi v času vojne z Avgustom oziroma Oktavijanom oplenili to cvetočo deželo. Pri tem Candido razloži, da gre za bojovito pleme, ki živi onstran Alp: *Hanc tamen florentem regionem Iapodes instante Augusti bello, natio ferox, quae ultra alpes incolit, nonnunquam excurrentes depraedati sunt, ut etiam Appianus in illyrico meminit.*¹²⁵ Candido je tudi sodobno slovansko prebivalstvo označeval z imenom Japodi, saj je želel tudi v tem primeru poiskati čim starejše poimenovanje za to skupino. Odločitev za japodsko ime temelji predvsem na prepričanju, da naj bi bili antični Japodi neposredni predniki sočasnih Slovanov, ki so živeli na današnjem slovenskem ozemlju. Candido je sočasne etnične ali bolje jezikovne skupine očitno dojemal kot rezultat kontinuiranega razvoja, ki naj bi svoje korenine imel daleč nazaj v preteklosti.

V sedmi knjigi, kjer je govora o bojih med oglejskim patriarhom Ludvikom della Torrejem in Rudolfom IV. Habsburškim, po vsebini izstopa odlomek, ki govori o krutostih, ki naj bi se dogajale na območju Candidove Japidije, torej Kranjske. Videmski, čedajski in guminski plemiči naj bi oplenili in požgali Štivan. Nato pa jih je devinski gospod s pomočjo Volrika Reifemburškega premagal in ubil štiristo pešakov. Skupina besnih žensk naj bi mrtvim oziroma umirajočim vojakom, ki so obležali, amputirale genitalije in jim jih položile v usta ter trdile, da si zaslužijo plačati kazen s tem, s čimer so ravnali sramotno. Namiguje se na spolno nasilje. Videmčani oziroma plemiči, ki so načelovali pešakom, naj bi se vzdržali posega v dogajanje. To odločitev Candido odobrava, saj naj pešaki zaradi svojega ravnanja ne bi bili vredni usmiljenja ali pomoči. V kazalu je omenjeni odlomek predstavljen s temi besedami: *Clades eis ab iapidibus illata* (Tabvla. Libro Septimo), v tekstu pa za naslovom *Mulieres iapidiae*

¹²³ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, IV. knj.

¹²⁴ *Romani apud Fabium arcebant magis quam inferebant pugnam extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen, quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo impetu feroces esse, quos sustinere satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos, Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque aestus fluere, primaque eorum proelia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse* (Livius, *Ab urbe condita*, X. knj., 28. pogl.).

¹²⁵ Candido, *Commentariorum Aquileiensivm libri octo*, II. knj.

in mortuos saeuientes lahko beremo sledeče besede: *Semispirantium ori mulieres Iapidiae amputata inhoneste uirilia affixere, meritas asserentes pudibundis poenas eos pendere, quibus iactabundi prius foede abuti cogitauerant: Quam quidem saeuitiam etiam Vtinenses,¹²⁶ quia propter ipsorum voluntatem pedites ea perpetrauerant, merito dissimularunt: Nam qui per scelus aut peruersitatem suorum sibi malorum authores existunt, non solum misericordia et ope indigni censentur, sed omni prorsus repraehensione atque odio persequendi sunt.*¹²⁷ Verjetno je najzgodnješi vir, ki omenja omenjeni dogodek, *Chronicon Spilimbergense*, delo več piscev, ki so beležili posamezne dogodke, ki so se zvrstili med letoma 1241 in 1489. To delo pa posreduje precej različno inačico omenjenega dogodka. 14. marca 1362 naj bi čete devinskega gospoda s pomočjo Volrika Reifemburškega napadle in ubile 418 pešakov, medtem ko so konjeniki zbežali. Slovanske žene (*mulieres sclavonicae*) naj bi se maščevale pešakom, ker so hoteli molsti njihove krave. Kasneje naj bi isto usodo doživela tudi skupina šestnajstih ljudi, ki so želeli pobrati trupla.¹²⁸ Očitne so nemajhne razlike med obema opisoma pri poimenovanju omenjenih žensk, pri vzroku za njihovo ravnanje ter tudi pri raznih podrobnostih, kar kaže na to, da je Candido dogajanje priredil ali morda črpal iz kakega drugega nepoznanega vira (morda ustno izročilo). Poglejmo še en primer. V šesti knjigi se omenja razdelitev Furlanije s strani patriarha Bertranda iz Saint Genièsa na pet regij: akvilejsko, videmsko, guminsko, čedajsko ter območje zahodno od Tilmenta. Čedajsko območje naj bi se nahajalo med rekama Ter in Idrija. Ob tem pa je pomenljivo dodano, da so vanj vključeni Slovani ter hribovit oziroma gričevnat svet: *Tertia ciuitatensis intra Turrum et Iudrium cum sclauis et collibus.*¹²⁹ Očitno se je avtorju zdelo slovanska prisotnost vredna omembe.

Tudi do drugih sodobnih etničnih in lingvistični skupin Candido ni kazal veliko zanimanja. Velikokrat se omenjajo *Aleman*i in *Tedeschi*. Omenjena izraza se nejasno, celo konfuzno, uporabljata za sodobne prebivalce cesarstva oziroma za habsburške podanike. Pravo izjemo pa predstavlja odnos do t.i. Turkov, saj iz nekaterih strani veje globok strah do njih. Delo se celo zaključí z odlomkom, ki izraža bojazen, da bo otomanski vladar, tako kot je že Vzhod, osvojil še Zahod, kjer neprestano divjajo vojne. Izražena je želja in gotovost, da bodo krščanski knezi z združenimi močmi in Kristusovo pomočjo premagali sovražnika.¹³⁰ Te besede so le odsev tedanje globoke zaskrbljenosti nad otomansko nevarnostjo. Na sodobnike so namreč naredili velik vtis tedanji otomanski uspehi, natančneje osvojitve Sirije in Egipta v drugem desetletju 16. stoletja s strani sultana Selima I. Krutega.

5. Zaključek

Kljub temu, da je Candido posvetil nemalo pozornosti dogodkom ne le furlanskega, temveč tudi evropskega pomena, ter prav tako tudi nekaterim t.i. barbarskim ljudstvom in Turkom, se v skladu s tedanjimi normami in praksami historiografskega pisanja ni poglobljal v naravo ali običaje etničnih ali jezikovnih skupin. Iz dela tudi ni mogoče razbrati avtorjevega osebnega odnosa do določenih skupin. Edino izjemo predstavljalo Turki, glede katerih Candido zaradi sodobnih razmer ni mogel ostati ravnodušen. Seveda odsotnost zanimanja in poglobljanja v jezikovne ali sploh etnične razmere ne preseneča, saj je Candido živel v času, ko se je pre-

¹²⁶ Videmčani.

¹²⁷ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, VII. knj.

¹²⁸ Vir objavljen v: Maria D'Angelo (ur.), *Chronicon Spilimbergense. Note storiche su Spilimbergo e sul Friuli dal 1241 al 1489*, Spilimbergo 1998, 55.

¹²⁹ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, VII. knj.

¹³⁰ Candido, *Commentariorum Aquileiensium libri octo*, VIII. knj.

bivalstvo delilo na osnovi pripadnosti določenemu družbenemu sloju, religiji, teritoriju itd., ne pa na podlagi etničnih kriterijev. Etnični dejavniki so bili nepomembni tako v imaginariju humanističnega plemiča kot tudi v humanističnem zgodovinopisju, nekoliko bolj izpostavljeni so bili le v raznih potopisnih spisih, ker je prišlo do izraza zanimanje za ljudi, ki so bili kulturno, jezikovno in nasploh drugačni.

Slovani se sicer v Candidovem delu večkrat omenjajo, a gre večinoma za podatke, tesno povezane s furlansko zgodovino in prevzete iz dela Pavla Diakona, na katerega se je – direktno ali indirektno – nujno oprl vsak furlanski zgodovinopisec. Iz Candidovega dela se lahko razbere nekoliko zmeden, če ne že inkoherenten odnos do poimenovanja slovanskih ljudstev, ki so živela vzhodno od Furlanije. Zgodnj srednjeveške Slované imenuje z različnimi imeni, *Slavi*, *Carnunti* in *Illyrici*, sočasne pa večinoma *Iapides* in izjemoma tudi *Sclavi*. Ilirsko ime je namenjeno Slovanom ob vzhodnem Jadranu, druga poimenovanja pa prebivalstvu današnjega slovenskega ozemlja. Slednje je dojemal kot potomce antičnih Japodov, kateri naj bi bili tako tudi predniki tistih zgodnj srednjeveških Slovanov, ki so vpadali v Furlanijo in se bojevali z Langobardi. Do izraza pride Candidovo dojemanje antičnih in zgodnj srednjeveških etničnih skupin kot objektivno, biološko določljivih skupnosti, ki so podvrženi kontinuiranemu razvoju. Ta pogled pa ima antične temelje in je zaznamoval velik del evropske preteklosti. V celoti gledano, lahko rečemo, da v delu raztreseni podatki, ki se nanašajo tako na zgodnj srednjeveške kot tudi na Candidu sočasne Slované, dokazujejo, da je bil zgodovinopisec dokaj indiferenten do Slovanov. Izjemo predstavlja dolg odlomek, posvečen ustoličevanju koroških vojvod, vendar tega ne gre razumeti v smislu kakega posebnega zanimanja za slovansko prebivalstvo ali koroški prostor, temveč le v smislu gole kuriozitet. Slovani so namreč že stoletja sobivali ob boku romanskega prebivalstva ne le v sosednjih deželah, temveč tudi v sami Furlaniji, bili so del domačega prebivalstva, ki je le govorilo slovanski jezik. Zato so bili nezanimivi za historiografe, ki so mnogo bolj dojemali in zaznavali na primer sočasne Turke, versko, kulturno in na sploh zelo drugačne.

Riassunto

L'opera storiografica *Commentariorum Aquileiensium libri octo* Giovanni Candida (ok. 1450–1528) e la storia slovena

Neva Makuc

Il contributo si concentra su quel complesso di idee e concezioni che sono racchiuse nell'opera *Commentariorum Aquileiensium libri octo* dello storiografo friulano Giuseppe Candido (c. 1450–1528), più precisamente sulle concezioni dello storiografo sui vari popoli, luoghi e province stranieri, ma il contributo cerca anche di individuare e capire specialmente quei brani che sono legati alla vicina popolazione slava. Si tiene conto anche del rapporto di Candido verso altri popoli stranieri, per esempi verso le varie popolazioni antiche e altomedievali, verso i Turchi e verso i Tedeschi. Ne risulta un quadro confuso, dato che Candido, figlio del suo tempo, riportò per lo più informazioni di carattere politico e militare, tra le quali assai raramente è possibile individuare il suo rapporto verso certi gruppi. Si è ritenuto opportuno aggiungere al contributo anche alcuni brani che riportano le concezioni geografiche di Candido in primo luogo quelle legate al territorio, su cui vivevano le popolazioni slave.

Benché Candido trattasse in larga misura degli avvenimenti di importanza non solo friulana, ma anche europea, e benché nella sua opera si possano individuare anche alcuni dati relativi a popoli stranieri, non troviamo nessuna specifica riflessione etnica e nemmeno qualche informazione che lasci percepire un determinato sentimento verso qualche popolo straniero. L'unica eccezione sono i Turchi, guardati con grande preoccupazione. L'assenza di dati relativi agli usi e ai costumi, ma anche alla natura dei vari

popoli, non stupisce, se si tiene conto della situazione cinquecentesca, in cui la società si distingueva in base a criteri sociali, religiosi, territoriali ecc. e del fatto che gli studiosi umanistici scrivevano in una prospettiva classica e incentravano la propria attenzione sui temi, per così dire, importanti ed alti. Per quanto riguarda gli Slavi si nota che sono menzionati più volte, ma si tratta di informazioni legate strettamente alla storia friulana e per lo più di dati presi dall'opera di Paolo Diacono. Gli Slavi, sia per quanto riguarda il periodo altomedievale sia quello contemporaneo, non erano oggetto di grande interesse, come non lo erano nemmeno gli altri popoli stranieri. Costituisce un'eccezione il lungo brano dedicato al rito della creazione dei duchi di Carinzia, che però rappresenta solo una curiosità, inserita nel testo al solo scopo di dilettere il lettore.